

Dobrochna Wójcik

PROBACJA - ROZWIĄZANIA PRAWNE W NIEKTÓRYCH KRAJACH EUROPEJSKICH

I. UWAGI OGÓLNE

Od czasu wprowadzenia - w drugiej połowie XIX wieku¹ - do systemu wymiaru sprawiedliwości probacji², jako środka alternatywnego do kary pozbawienia wolności, instytucja ta ulegała wielokrotnym zmianom i rozwijała się odmiennie w różnych krajach. Było to związane z systemem prawnym i tradycjami danego kraju, jego zwyczajami i kulturą. Rozwój probacji nastąpił na bazie dwóch podstawowych systemów prawnych, tj. obowiązującego w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych systemu *common law* oraz europejskiego prawa kontynentalnego³ istniejącego w większości krajów europejskich. W systemie anglosaskim instytucja probacji rozwijała się początkowo na gruncie praktyki w oparciu o prawo zwyczajowe, a dopiero w późniejszym okresie została usankcjonowana prawnie.

¹Na temat początków instytucji probacji por. np. w naszym piśmiennictwie J. Skupiński: *Warunkowe skazanie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 1992, s. 24 i nast. Większość autorów przyjmuje, że probacja kształtowała się w Stanach Zjednoczonych w stanie Massachussets, a pierwowzorem kuratora (probation officer) był szwec Augustus. O wcześniejszym rozwoju systemu probacji w Anglii, już w pierwszym ćwierćwieczu XIX wieku i o przejęciu tych doświadczeń przez amerykański stan Massachussets piszą H. i M. Veillard-Cybulsky: *Nieletni przestępcy w świecie*, Warszawa 1968, s. 147. A. Marek podkreśla, że probacja rozwijała się jednocześnie w Anglii i Stanach Zjednoczonych. Por. A. Marek: *Podstawy prawa karnego krajów anglosaskich*, w: O. Górni ok (red.): *U progu nowych kodyfikacji karnych*. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi, Katowice 1999, s. 96.

²W literaturze przedmiotu pojęcie probacji jest różnie definiowane, o czym będzie jeszcze mowa w dalszym ciągu artykułu. Niemniej już obecnie warto zasygnalizować, że na użytek niniejszego opracowania, przyjęto dość szerokie rozumienie probacji, i rozumienie takie zastosowano do wszystkich omawianych systemów w różnych krajach, mimo, że w niektórych z nich ta instytucja jest odmienna od probacji w tradycyjnym ujęciu tego terminu.

³Sformułowania: „prawo europejskie kontynentalne” używa J. Skupiński: op. cit., s. 13, 20 i nast. oraz A. Marek: *Warunkowe umorzenie postępowania karnego*, Warszawa 1973, s. 25. O systemie prawa kontynentalnego piszą też C. Cartledge, P. Tak, M. Tomic-Malic (eds): *Probation in/en Europe. European Assembly for Probation and After-Care*, Netherlands 1981, s. 20-21. W innej pracy A. Marek pisze też, że systemy prawne istniejące na kontynencie europejskim oparte są na wzorach rzymskich, cytując klasyfikację M. Ancela, który wyróżniał 3 podstawowe systemy prawa w Europie: *common law*, rzymski i prawo byłych krajów socjalistycznych. Por. A. Marek: *Podstawy prawa...*, op. cit., s. 92. Obszernie o odmiennych drogach rozwoju probacji w krajach systemu *common law* i *civil (statute) law* por. R. Harris, *Probation tuund the world. Otigins and development* w: K. Hamai, R. Ville, R. Harris, M. Hough, U. Zvekic (eds): *Probation round the World a comparative study*. London, New York 1995, s. 25 i nast.

W systemie europejskiego prawa kontynentalnego podstawą wprowadzenia probacji były uregulowania legislacyjne. Przykładem mogą tu być rozwiązania prawne przyjęte we Francji i Belgii modyfikujące instytucje zawieszenia wykonania kary (*sursis a l'execution de la peine*). We Francji wprowadzono probację do instytucji zawieszenia kary (*sursis avec mis á l'épreuve*) a w Belgii obok zwykłego zawieszenia kary (*sursis simple*) utworzono probacyjne zawieszenie kary (*la suspension probatoire*)⁴.

Dalszy rozwój instytucji probacji przyniósł bardzo różne rozwiązania prawne, jak będziemy to mogli prześledzić na przykładzie niektórych krajów europejskich. Zastosowanie probacji jest możliwe na różnych etapach postępowania karnego i w połączeniu z różnymi karami i środkami karnymi.

Celem artykułu jest omówienie aktualnych regulacji dotyczących probacji wobec osób dorosłych i nieletnich w niektórych krajach europejskich. Zdajemy sobie sprawę z trudności związanych z takim przedsięwzięciem, ze wszystkich niuansów omawianych systemów prawnych, które siłą rzeczy są przedstawiane skrótowo i nie mogą być porównywane ze sobą. Artykuł ten nie ma charakteru prawno-porównawczego, a cel jaki mu przyświeca jest pragmatyczny. Uważamy bowiem, że niektóre z tych rozwiązań mogłyby być zaadaptowane do warunków polskich. Jest to tym bardziej możliwe, że zapoczątkowana w 1994 r. reforma polskiego systemu probacji (kurateli) została praktycznie zahamowana i do jej zakończenia jest jeszcze daleko, a więc można by pomyśleć o wprowadzeniu nowoczesnych, sprawdzonych w innych krajach rozwiązań prawnych.

Na wstępie zasygnalizowania wymaga kilka kwestii głównie natury metodologicznej, ale również dotyczących zagadnień merytorycznych związanych ze stosowaną w tekście terminologią. Winniśmy czytelnikowi wyjaśnienie, w jaki sposób uzyskano podstawowe materiały dotyczące prawnych uregulowań probacji w różnych krajach europejskich. W artykule tym opieramy się głównie na materiałach uzyskanych z poszczególnych państw charakteryzujących istniejący w nich system probacji.

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości skierował do Rady Europy kwestionariusz zawierający podstawowe pytania⁵ dotyczące tej problematyki. Rada Europy rozesała kwestionariusz do Ministerstw Sprawiedliwości państw będących jej członkami. Odpowiedzi na pytania kwestionariusza plus ewentualne dodatkowe materiały stanowiły podstawę przy opracowywaniu prawnej problematyki probacji w poszczególnych krajach. Uzyskane materiały były bardzo zróżnicowane. Niektóre kraje odpowiadały bardzo lakonicznie (jednym słowem lub zdaniem) na postawione pytania, inne przedstawiały mniej lub bardziej obszernie wyjaśnienia, czasem zaopatrując je w różnego rodzaju dodatkowe materiały, wyciągi z aktów prawnych, np. z kodeksu karnego, czy uregulowań dotyczących organizacji służb probacyjnych, roli i zadań kuratorów itp. Rzutowało to oczywiście na zakres i szczegółowość przedstawionych niżej informacji opracowań dotyczących systemu probacji w poszczególnych krajach. Aby je uzupełnić korzystano też (w miarę możliwości) z innych dostępnych polskich i zagranicznych źródeł.

⁴Por. A. Marek: *Rola amerykańskiej probacji i jej efektywność*, w: *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, Toruń 1978, z. 89, s. 214. Por. także R. Harris: *Studying Probation. A Comparative Approach*, w: K. Hama i: ..., op. cit., s. 4.

⁵W kwestionariuszu proszono o informacje dotyczące prawnych możliwości stosowania probacji, organizacji służb probacyjnych i ich podległości, względnie niezależności od struktur wymiaru sprawiedliwości, uprawnień organów podejmujących decyzję w sprawie zastosowania względnie odwoływania probacji czy zmiany jej zakresu (w przypadku naruszenia przez skazanego warunków probacji) statusu i zadań kuratora, uprawnień kuratora w stosunku do osoby nadzorowanej, sprawowania merytorycznej kontroli pracy kuratora.

Terminologia stosowana przez osoby odpowiadające na pytania kwestionariusza stanowiła często problem. Większość otrzymanych tekstów była opracowana w języku angielskim, część w języku francuskim. Zdarzało się, że te same terminy dotyczyły różnych instytucji prawnych, lub, że stosowano różną terminologię dla określenia tych samych instytucji.

Warto też podkreślić, że zakres udzielanych informacji był niejednorodny, poszczególne kraje koncentrowały się na różnych zagadnieniach.

Nie we wszystkich informacjach uwzględniano też problematykę nadzoru wykonywanego głównie przez pracowników służb socjalnych w odniesieniu do nieletnich sprawców przestępstw, nawet gdy był to środek o charakterze wychowawczym orzekany przez sąd dla nieletnich. Dotyczyło to krajów, takich jak np. Anglia, Belgia, Dania, Finlandia, Holandia, w których sprawy nieletnich popełniających przestępstwa, zwłaszcza młodszych, zostały przekazane na podstawie specjalnych ustaw do realizowania orzeczonych środków służbom socjalnym. Zależnie przy tym od kraju, nieletni sprawcy przestępstw są bądź w ogóle wyłączeni z wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, bądź sądy dla nieletnich spełniają tylko funkcję orzeczniczą a wykonanie tych środków powierzone jest służbom socjalnym. Nadzór sprawowany nad nieletnim przez służby socjalne, nie był więc traktowany przez odpowiadających jak probacja *sensu stricto*.

Jest jeszcze jedna kwestia, którą należy podnieść. W skierowanym do Rady Europy kwestionariuszu pytano o to, czy w danym kraju, w jego systemie prawnym istnieje instytucja probacji. Jak można się przekonać z dalszego tekstu, w krajach, które udzieliły twierdzącej odpowiedzi na to pytanie system probacji jest bardzo zróżnicowany, poczynając od Anglii, kraju o ogromnych doświadczeniach i tradycji w tej dziedzinie, a kończąc na Litwie, w której probacja dopiero jest organizowana i jej obecny kształt prawny nie w pełni spełnia kryteria uwzględniane w definicji tej instytucji. Konsekwentnie jednak, zgodnie z terminologią występującą w uzyskanych z różnych krajów materiałach, w całym tekście posługiwano się terminem - probacja.

Przy omawianiu systemu probacji w poszczególnych krajach uwzględniano też instytucję warunkowego przedterminowego zwolnienia z zakładu karnego (*parole*) oraz orzeczenie pracy społecznie użytecznej (*community service*) o ile była prawnie przewidziana możliwość zastosowania wobec sprawcy (skazanego) nadzoru kuratora. Zdajemy sobie przy tym sprawę, że instytucja *parole* jest traktowana odrębnie od probacji, z uwagi jednak na fakt, że w praktyce działania kuratora sprawującego nadzór nad sprawcą przestępstwa są zbliżone, jeśli nie tożsame postanowiono omówić wszystkie instytucje, w których taki nadzór występuje.

Różnorodność form probacji nasuwa pytanie o zakres tego pojęcia. Definicji jest wiele, ale omówimy tylko niektóre z nich. Definicja przyjęta w 1951 r. przez ONZ w sposób wąski określa podstawy prawne probacji: „Probacja jest metodą postępowania ze specjalnie wyselekcjonowanymi sprawcami przestępstw i polega na orzeczeniu wobec sprawcy warunkowego zwieszenia kary, w czasie którego będzie on podlegał nadzorowi (kuratora), który udzieli mu indywidualnych porad i będzie na niego oddziaływał wychowawczo (*treatment*)⁶.

W definicji tej zawarte są 4 elementy, pierwszy dotyczy selekcji sprawców. Oznacza to, że nie każdy może być poddany probacji a tylko taki sprawca, co do którego przypuszcza się, że we właściwy sposób odpowie na zaoferowaną mu możliwość pozostania na wolności i nie popełni więcej przestępstwa. Następne elementy to warunkowe zawieszenie kary (mogą tu być stosowane różne formy zawieszenia), co oznacza pozostawanie sprawcy na wolności. Kolejne to poddanie sprawcy nadzorowi przez indywidualnego kuratora, który to nadzór powinien polegać na udzielaniu porad oraz na wychowawczym oddziaływaniu. Według tej

⁶ Por. R. H a r r i s : *Studying Probation, A comparative approach*, w. K. H a m a i ..., op.cit., s. 4.

Bardziej rozbudowaną definicję probacji, chociaż zawierającą podobne elementy proponując. Cartledge, P. Tak i M. Tomic-Malic⁷ - „Probacja jest metodą ukarania sprawcy opartą o zasady pedagogiczno-społeczne, charakteryzującą się połączeniem nadzoru i pomocy. Jest stosowana w systemie wolnościowym wobec niektórych wyselekcjonowanych kategorii sprawców przestępstw, wybranych z uwagi na ich osobowość i podatność na proponowaną im możliwość modyfikacji swego sposobu życia w społeczeństwie i znalezienia w nim własnego miejsca, bez ryzyka ponownego naruszenia norm prawnokarnych”.

W tradycyjnym ujęciu o probacji stanowią następujące warunki⁸:

- 1) uznanie sprawcy za winnego popełnienia przestępstwa,
- 2) zawieszenie orzeczenia o karze,
- 3) poddanie sprawcy próbie i ewentualne nałożenie obowiązków,
- 4) poddanie sprawcy nadzorowi kuratora.

Ta definicja odwołuje się do uregulowania prawnego ukształtowanego w oparciu o system common law. Uregulowanie to polega na tym, że sąd orzeka o winie sprawcy (conviction) natomiast odroczone czy zawieszony jest orzeczenie o karze (sentence).

W szerokim sensie probacja jest rozumiana jako ogół interwencji (w całej ich złożoności) podejmowanych przez kuratorów wobec sprawców przestępstw poddanych ich nadzorowi przez odpowiednie organy wymiaru sprawiedliwości. Celem tych interwencji jest oddziaływanie na zachowania jednostek, które przekroczyły prawo, a które w okresie próby i pod wpływem kuratorów mają w sposób akceptowany społecznie, podjąć na nowo swe role społeczne.

W prawie amerykańskim według R. M. Cartera i L. T. Wilkinsa termin probacja jest rozumiany w 4 znaczeniach:

1. Termin ten może się odnosić do orzeczenia sądu, tzn. probacja może być samoistną sankcją orzeczoną przez sąd, bez konieczności łączenia tego z inną karą np. z pozbawieniem wolności, której wykonanie byłoby zawieszony.

2. Probacja może być rozumiana jako prawnie określona sytuacja, stan, w którym znajduje się sprawca, który, jest nadzorowany i ma do spełnienia określone obowiązki. W tym sensie sytuacja probanta jest odmienna od sytuacji człowieka niekaranego jak i od skazanego, przebywającego w więzieniu.

3. Probacja stanowi podsystem w wymiarze sprawiedliwości. W tym rozumieniu możemy ją utożsamiać ze służbami kuratorskimi (które również temu systemowi podlegają), kierującymi procesem probacji dorosłych i nieletnich.

4. Można też rozumieć probację jako proces, jako zespół funkcji i działań służb probacyjnych świadczących pomoc i usługi dla wymiaru sprawiedliwości i skazanych, będących łącznikiem między sądem, społeczeństwem i przestępcą⁹.

W polskim piśmiennictwie autorzy omawiający zagadnienie probacji zajmują się głównie jej uregulowaniami prawnokarnymi i charakteryzują działania kuratora, natomiast stosunkowo rzadko podają definicję tego pojęcia. W jednych definicjach podkreślane są głównie elementy psychologiczno-pedagogiczne związane z treścią sprawowanego nadzoru nad skazanym, w innych eksponuje się prawne warunki istnienia probacji, jeszcze inni autorzy określają, jakie kary i środki karne obejmują pojęciem probacji.

⁷ Por. C. G. Cartledge, P. Tak, M. Tomic-Malic (eds.): op. cit., s. 23.

⁸ Por. J. Skupieński: *Dozór ochronny nad warunkowo skazanymi dorosłymi przestępcami* (praca doktorska w maszynopisie), Biblioteka Instytutu PiP PAN 1962, s. 10. Por. także *Probation and Related Measures* United Nations, New York 1951, s. 51 i nast.

⁹ Por. R. M. Carter, L. T. Wilkins (eds.): *Probation, Parole and Community Corrections*, New York 1967, s. 116-117.

H. i M. Veillard-Cybulsky¹⁰ uważają, że kuratela jest „metodą indywidualnego i społecznego wychowania w naturalnym środowisku nieletnich przestępców społecznie niedostosowanych”. Metoda ta ... „nosi pewien element próby (...) w zależności od potrzeb nieletniego bądź jego środowiska, pozwala na nadzór, odpowiednie pokierowanie nieletnim i sprawowanie opieki pod kontrolą władzy”. Jako cel kurateli autorzy wymieniają - ograniczenie lub usunięcie negatywnego zachowania, oraz działania zmierzające do prawidłowego rozwoju osobowości nieletniego.

Cele stawiane kurateli w różnych krajach oraz rolę, zadania i metody pracy kuratora omawiają Z. Ostrihanska i A. Greczuszkin¹¹. Autorki podkreślają, że celem kurateli jest rehabilitacja i wychowanie przestępcy, udzielenie mu pomocy i rad, kontrola jego zachowania a także ochrona społeczeństwa.

A. Bałandynowicz¹² wymienia trzy ściśle ze sobą związane funkcje probacji. Są nimi: opieka społeczna, kontrola społeczna i zmiana społeczna. Podkreśla też konieczność współpracy kuratora z podopiecznym, uznania jego podmiotowości i stymulowania jego aktywności.

Elementy prawne i psychologiczne łączy w swojej definicji S. Paweł¹³, według niego probacja jest metodą postępowania z osobami, które z powodu popełnienia przestępstwa poddano próbie, wiążąc ją z określonymi warunkami, oddano pod nadzór kuratora i związany z tym nadzorem system resocjalizacji. Autor do probacji zalicza: dozór nad warunkowo skazanym, warunkowe przedterminowe zwolnienie z zakładu karnego, i nadzór ochronny (ta ostatnia instytucja została usunięta z kodeksu karnego ustawą z dnia 23.02.1990 r.).

Natomiast L. Bogunia¹⁴ uważa, że dozór jest jedynie jednym z elementów środka probacyjnego i nie może być z nim utożsamiany.

A. Marek i S. Waltoś¹⁵ piszą, że „probacja polega na zawieszeniu orzeczenia lub wykonania kary, nałożeniu na sprawcę określonych obowiązków próby i poddania go dozorowi kuratora, który nadzoruje wykonanie nałożonych obowiązków i przestrzeganie prawa przez skazanego”. (Warto może dodać, że autorzy, odnosząc się do polskiego systemu prawa, stwierdzają, że poddanie sprawcy próbie przy warunkowym, przedterminowym zwolnieniu, aczkolwiek nie jest probacją w ścisłym znaczeniu tego terminu, ma jednak „charakter probacyjny”).

Nowy system polskiego prawa karnego, który rozszerzył system probacji, nie podaje ustawowej definicji dozoru. Według Kodeksu karnego do środków związanych z poddaniem sprawcy próbie zostały zaliczone: warunkowe umorzenie postępowania karnego, warunkowe zawieszenie wykonania kary i warunkowe zwolnienie z odbycia reszty kary. W uzasadnieniu do kodeksów karnych A. Zoll¹⁶, charakteryzując te instytucje. Stwierdza co prawda, że nie są one tożsame z anglosaską instytucją *probation*, ale że przyjęte w naszych przepisach rozwiązania są do niej zbliżone, gdy chodzi o stosowanie dozoru kuratora i rodzaj nakładanych na sprawcę obowiązków.

¹⁰ Por. H. i M. Veillard-Cybulsky: op. cit., s. 149 i nast.

¹¹ Por. Z. Ostrihanska, A. Greczuszkin: *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*, Lublin 1999, s. 11 i nast.

¹² Por. A. Bałandynowicz: *Probacja. Wychowanie do wolności*, Grodzisk Mazowiecki 1996 s. 85.

¹³ Por. S. Paweł: *Środki probacyjne w Kodeksie karnym*, „Nowe Prawo” 1974, nr 1, s. 133.

¹⁴ Por. L. Bogunia: *Dozór jako istotny element probacji*, w: L. Bogunia (red.): *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. IV, Wrocław 1999, s. 235.

¹⁵ Por. A. Marek, S. Waltoś: *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 1999, s. 135.

¹⁶ Por. A. Zoll: *Kodeks karny, Kodeks postępowania karnego, Kodeks karny wykonawczy. Uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego*, Warszawa 1997, s. 160.

W podręczniku kryminologii autorstwa J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewskiego¹⁷ - autorzy definiują środki probacyjne (które zaliczają do środków szczególnoprewencyjnych) stwierdzając, że „polegają one na warunkowym nieorzekaniu albo na całkowitym, względnie częściowym wstrzymaniu wykonania kary, celem poddania sprawcy próbie wyrażającej się w nałożeniu na niego określonych obowiązków, a często związanej z podporządkowaniem się nadzorowi kuratora”. Z definicji wynika, że - zdaniem autorów - poddanie sprawcy nadzorowi kuratora nie jest konieczne, aby można było mówić o zastosowaniu środka probacyjnego.

Z dokonanego przeglądu definicji probacji wynika, jak bardzo różne jest rozumienie tego pojęcia.

Przy aktualnym rozwoju instytucji probacji, gdy jej stosowanie jest możliwe przy bardzo różnych rozwiązaniach prawnych, należy zastanowić się czy słuszne jest szczególne eksponowanie tych prawnych uregulowań w definicji, chyba że w bardzo ogólnej formie i czy nie skoncentrować się na innych niemniej istotnych elementach tej instytucji?

W niniejszym artykule przyjmujemy szerokie rozumienie probacji zarówno orzekanej łącznie z inną karą (np. karą pozbawienia wolności w zawieszeniu) jak i samoistnie, o ile łączy się to z: uznaniem winy sprawcy, pozostawieniem go na wolności, poddaniem go próbie z ewentualnym nałożeniem określonych obowiązków oraz poddaniem nadzorowi kuratora. Nie będzie więc probacją- w tym rozumieniu - warunkowe zawieszenie wykonania kary i nałożenie na sprawcę obowiązków, ale bez zastosowania wobec niego nadzoru kuratora, natomiast poddanie sprawcy próbie i kontroli przez kuratora połączone z monitorowaniem elektronicznym - może być traktowane jako probacja.

Można też zastanawiać się, czy probację, jak uważają niektórzy autorzy, należy traktować, jako rodzaj *diversion*. Takie stanowisko nie wydaje się słuszne, gdyż nawet, gdy probacja jest usytuowana poza wymiarem sprawiedliwości, to w przypadku, gdy skazany poddany nadzorowi kuratora nie wykonuje nałożonych na niego obowiązków, decyzję o odwołaniu probacji (lub jej zmianie) podejmuje sąd (lub prokurator). Uprawnione natomiast jest twierdzenie, że probacja stanowi środek alternatywny do kary pozbawienia wolności, podobnie jak takie sankcje jak praca społecznie użyteczna (*community service*).

Warto zwrócić uwagę na podkreślany w literaturze¹⁸ dualizm probacji. Oferuje ona sprawcy jednocześnie zarówno karę, jak i pomoc. Probacja daje sprawcy sposobność zmiany zachowania, pozostanie na wolności, ale zawiera też możliwość zastosowania orzeczonej kary w przypadku ponownego popełnienia przestępstwa czy nawet nieprzestrzegania nałożonych na niego obowiązków. Nie tylko na płaszczyźnie teoretycznej trudno jest pogodzić te dwa podejścia. Możliwość ukarania stanowi o miejscu probacji w systemie reakcji wymierzonej przez wymiar sprawiedliwości za nieszanowanie norm prawa karnego. A element pomocy udzielanej przez kuratora jest wyrazem podejścia humanitarnego, wyrazem ludzkiej solidarności, udzielania wsparcia psychicznego tym, którzy mają trudności w prawidłowym funkcjonowaniu społecznym. Możliwość pozostania na wolności stanowi dla wielu przestępców szansę, która skłania ich do przyjęcia warunków probacji, a jednocześnie stanowi ogromne wyzwanie i stwarza trudności przy ich wypełnianiu.

W wielu systemach prawnych (zwłaszcza w odniesieniu do dorosłych) probacja jest traktowana jako kara, ale jest to kara szczególna, nastawiona na udzielenie pomocy sprawcy przestępstwa i przywrócenie go społeczeństwu. A przepisy szczegółowe i praktyka przesądzają o proporcji tych dwóch podejść.

Znaczny rozwój probacji nastąpił po drugiej wojnie światowej. W wielu krajach europejskich i w Stanach Zjednoczonych rozwijano kompleksowe i nowoczesne na owe czasy

¹⁷ Por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski: *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 482.

¹⁸ Por. C. G. Cartledge, P. Tak, M. Tomić-Malić (eds.): ..., op. cit., s. 15.

służby probacji. Wśród praktyków dominowało przekonanie o dużej skuteczności pracy socjalnej z przestępcami i wiara w jej dużą wartość moralną. Krytyka i negatywna ocena oddziaływania kary pozbawienia wolności na sprawców przestępstwa przyczyniły się do poszukiwania nieizolacyjnych środków reagowania na przestępczość i do promocji sankcji alternatywnych.

W ciągu ostatnich 50 lat probacja przeszła długą ewolucyjną drogę, zmieniały się jej cele i zadania, zakres kompetencji służb probacji został znacznie poszerzony¹⁹. Kuratorom powierzono nadzór nad osobami zwalnianymi z więzienia, kuratorzy uczestniczyli w organizowaniu i nadzorowaniu pracy społecznie użytecznej (*community service order*), kontaktowali się z osobami pokrzywdzonymi informując je o terminach opuszczenia zakładu karnego przez sprawców, którzy dokonali wobec nich przestępstwa. Nadzór kuratora zaczęto orzekać również i wobec przestępców niebezpiecznych, sprawców poważnych przestępstw np. seksualnych, czy o elementach agresji. Następowyły też zmiany w funkcjonowaniu kadry kuratorów, w ich rekrutacji do pracy i w szkoleniu. Współpraca między służbami kuratorskimi i służbami socjalnymi stawała się coraz ściślejsza. W niektórych krajach np. w Anglii i Walii, nieletni - zwłaszcza młodszy - zostali wyłączeni z systemu probacji i opiekę nad nimi przejęły służby socjalne.

Te wszystkie zmiany w funkcjonowaniu systemu probacji i przekonanie o potrzebie ograniczania kary więzienia powodowały też coraz większe zainteresowanie (nieraz tylko na poziomie teoretycznym) stosowaniem również innych środków alternatywnych.

Zwolennicy tych środków przytaczali na ich korzyść następujące argumenty²⁰:

1. Środki te (np. probacja) są bardziej niż środki izolacyjne (więzienie) dostosowane do pewnych kategorii przestępstw i sprawców.

2. Pozwalają na uniknięcie negatywnych skutków uwięzienia (tzw. prizonizacji), promują rehabilitację i integrację społeczną sprawcy i są bardziej humanitarne.

3. Są mniej kosztowne od zastosowania kary pozbawienia wolności.

4. Zmniejszając zbiorowość więźniów, „odciążają” zakłady karne i ułatwiają administracji więziennej oddziaływanie resocjalizacyjne wobec tych skazanych, którzy w nich pozostają.

ad. 1. Podstawową przesłanką zastosowania probacji jest przekonanie sądu (organu) podejmującego decyzję, że sprawca mimo pozostania na wolności nie popełni nowego przestępstwa. Podstawą podjęcia takiej decyzji są informacje dotyczące zarówno samego czynu i okoliczności jego popełnienia, jak i osoby sprawcy, obejmujące charakterystykę jego osobowości, m.in. podatności na pozytywne oddziaływanie wychowawcze, chęci poddania się leczeniu (np. w przypadku uzależnienia) czy podjęcia nauki albo zatrudnienia, dotychczasowe warunki życiowe sprawcy, jego sposób życia, poziom jego społecznego funkcjonowania itp. Tego typu kryteria selekcji sprawcy do probacji, są w niektórych krajach uregulowane prawnie (mniej lub bardziej szczegółowo), w innych są pozostawione do oceny sądu. Nasuwa się pytanie, jak dalece powinny być określane kryteria selekcji sprawców, wobec których można zastosować probację?

ad. 2. O niekorzystnych skutkach wpływu więzienia (zwłaszcza kar długoterminowych) na osobowość i funkcjonowanie emocjonalne i społeczne człowieka, informuje nas wiele badań²¹. Wiadomo również, że możliwości pracy resocjalizacyjnej w zakładzie karnym są ograniczone. Włączenie sprawcy do społeczeństwa nie może się odbywać w izolacji od niego, ale właśnie w

¹⁹ Na temat ewolucji probacji i służb probacyjnych w Anglii i Walii por. G. Smith: *L'évolution récente du Service de Probation en Angleterre et pays de Galles*, „Bulletin d'information pénologique” Decembre 1998, No 21, Conseil de l'Europe, s. 3 i nast.

²⁰ Por. R. Ville, U. Zvekic, J. F. Klaus (eds): *Promoting Probation Internationally*. Rome-London 1997, s. 23.

²¹ Por. B. W a l i g ó r a: *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974.

warunkach wolnościowych, a osobą, która to ułatwia i służy pomocą jest kurator. Powstaje problem oceny skuteczności probacji i innych środków alternatywnych. Metodą pomiaru może być badanie powrotności do przestępstwa (recydywy) osób poddanych temu środkowi lub określenie, czy programy resocjalizacyjne, w których sprawca uczestniczył zakończyły się sukcesem. Wyniki badań w tej dziedzinie, metodologicznie trudne, nie są jednolite. Niektórzy przeciwnicy środków alternatywnych podnoszą, że są one stosowane wobec sprawców, co do których prawdopodobieństwo sukcesu jest znaczne. Ten zarzut nie wydaje się słuszny i logiczny. Takie jest bowiem założenie stosowania tych środków.

ad. 3. Zwolennicy środków alternatywnych używają argumentu, że koszt ich stosowania jest niższy niż koszt pobytu skazanego w więzieniu. Należy jednak zastrzec się, że zależy to od rodzaju środka alternatywnego. Ponadto „koszt” może być różnie definiowany i oceniany (mierzony), np. orzeczenie grzywny, czy udzielenie sprawcy upomnienia (ostrzeżenia) nie wymaga specjalnych nakładów finansowych natomiast przy zastosowaniu nadzoru kuratora czy orzeczeniu pracy na rzecz społeczności wydatki mogą być zdecydowanie wyższe. Wykonanie tych sankcji wymaga bowiem odpowiedniej organizacji, warunków ich wykonania czy zaangażowania specjalistów. Jednak, gdy porównamy koszt pobytu skazanego w więzieniu z kosztami zastosowania probacji, ten ostatni środek jest tańszy²².

Trzeba się też liczyć z tym, że zastosowanie niektórych środków alternatywnych, może łączyć się nie tylko z kosztami finansowymi ale powodować innego rodzaju „koszty” czy dolegliwości dla sprawcy i jego rodziny²³, jak np. skutki moralne, etyczne, społeczne - jakie pociągać może za sobą monitorowanie elektryczne.

Zwraca się też uwagę, że niezamierzonym efektem stosowania środków alternatywnych może być tzw. *netwidening*²⁴ (co można tłumaczyć jako „rozciągnięcie sieci”) polegające na objęciu przez sąd kontrolą osób, które przy zastosowaniu tradycyjnych środków karnych mogłyby np. liczyć na umorzenie sprawy. I warto dodać, że jeżeli w praktyce takie zjawisko występuje, to w sumie podwyższa to ogólne koszty funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości.

4. Oczekuje się też, że stosowanie środków alternatywnych spowoduje zmniejszenie populacji więziennej. Może to być rozumiane w dwojaki sposób, jako ograniczenie liczby skazanych umieszczanych w więzieniu, oraz jako zmniejszenie liczby osób przebywających w więzieniu w określonym czasie. W praktyce nie jest łatwo precyzyjnie ocenić na ile stosowanie środków alternatywnych wpływa na zmniejszenie zbiorowości skazanych w zakładach karnych w tym podwójnym rozumieniu. Jeżeli jednak tak jest w istocie, to taki zabieg ma tę zaletę, że pewna liczba skazanych uniknie negatywnego wpływu więzienia, oraz że administracja więzienna pracując z mniejszą liczbę więźniów będzie miała lepsze możliwości oddziaływania na nich.

Przeciwnicy stosowania środków alternatywnych²⁵ twierdzą, że są one zbyt łagodne i z tego względu mało skuteczne, bo nie potrafią powstrzymać ludzi od popełniania przestępstw (choć gdzieś nie dowiedziono, że surowe kary taką powstrzymującą funkcję spełniają²⁶).

²² Z badań NACRO przeprowadzonych w Anglii i Walii w latach 1993-1994 wynika, że koszt trzytygodniowego pobytu skazanego w więzieniu jest wyższy niż nadzorowanie go przez kuratora przez rok. NACRO. The Cost of Penat Measures. London 1995.

²³ Por. M. Szewczyk: *Czy i jaka alternatywa dla kary pozbawienia wolności*, „Przegląd Prawa Karnego” 1992, nr 7, s. 62.

²⁴ Por. R. Ville, U. Zvekc, J. F. Klaus (eds.): op.cit., s. 36 oraz H. Kołakowski - Przełomiec, D. Wójcik: *Selekcja nieletnich przestępców w sądach rodzinnych*, Warszawa 1990, s. 30 i nast.

²⁵ Por. R. Ville, U. Zvekc, J. F. Klaus (eds.): op. cit., s.36

²⁶ Por. S. Szehaus: *Młodociani recydywiści, społeczne czynniki procesu wykołajenia*, Warszawa 1969 oraz także E. Janiszewska-Talago: *Zagadnienia postępowania ze skazanymi na kary długoterminowego pozbawienia wolności na forum międzynarodowym*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 3,

Podkreślają w swych wypowiedziach i opiniach, że środki alternatywne nie mają charakteru oddziaływania ogólnoprewencyjnego. Weryfikacja tej tezy jest trudna ze względów metodologicznych. Trudno jest dokonać prawidłowego pod względem metodologicznym pomiaru wpływu zmian polityki karnej na postawy i zachowania ludzi a zwłaszcza na rozmiary przestępczości. Nie ma jednak dowodu na to, że szerokie stosowanie środków alternatywnych prowadzi do wzrostu przestępczości, zwłaszcza gdy te środki są społecznie akceptowane²⁷.

W literaturze podkreśla się też, że krótkoterminowe kary pozbawienia wolności mniej ingerują w sferę prywatności i wolności sprawcy niż trwająca dużo dłużej kara wolnościowa np. *community service* czy probacja²⁸.

Na poziomie teoretycznym panuje w zasadzie zgoda co do tego, że środki alternatywne są ważne i powinny być możliwie szeroko stosowane. Zainteresowanie tymi sankcjami znajduje również wyraz w różnych rozwiązaniach legislacyjnych wielu krajów, proponuje się np. prawne możliwości rozszerzenia tych sankcji na większą liczbę przestępstw i sprawców, tworzy się nowe sankcje alternatywne, stwarza możliwości dodania warunków (obowiązków) do już istniejących sankcji alternatywnych, w niektórych ustawodawstwach rozwija się środki alternatywne, w których występuje łączenie obowiązku pracy (*community service*) z obowiązkiem naprawienia szkody oraz poddania się leczeniu (*treatment*)²⁹.

Jednocześnie jednak badania nad stosowaniem tych sankcji w praktyce wykazują, że w wielu krajach istnieje przepaść między ideologią i przyjętymi zasadami polityki karnej a praktyką.

W dalszym ciągu kara pozbawienia wolności ma charakter dominujący, a środki alternatywne są stosowane stosunkowo rzadko³⁰, o wiele rzadziej niż zezwalają na to rozwiązania prawne. Występuje też zjawisko stosowania tych środków jako alternatywy innych sankcji nieizolacyjnych, a nie kary pozbawienia wolności³¹.

Zwiększenie liczby orzekanych środków alternatywnych może nastąpić w wyniku zmiany postaw zarówno praktyków (prokuratorów, sędziów, osób zajmujących się legislacją) jak i całego społeczeństwa, które powinno akceptować reakcję wymiaru sprawiedliwości na przestępstwa. W tym celu należy m.in. ściśle określić cele jakie mają spełniać środki

s. 103-109. Por. także rezolucję Komitetu Rady Ministrów RE z 1976 r., w której bardzo krytycznie oceniono stosowanie długoterminowych kar pozbawienia wolności, cyt. wg T. Szymanowski, J. Górski: *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań*, Warszawa 1982, s. 57.

²⁷ C.G. Cartledge, P. Tak, M. Tomic - Malic podkreślają, że skuteczność polityki karnej zależy m.in. od zdolności społeczeństwa do zaakceptowania proponowanych reform (np. natury społecznej, prawnej i do wprowadzania ich w życie. Wiąże się to często z koniecznością zmiany postaw społeczeństwa wobec sprawców przestępstw i przestępczości, przekształcenia utrwalonych norm i wartości, zwiększenia tolerancji, co z reguły napotyka na silny opór ze strony części społeczeństwa, któremu trudno przełamać dotychczasowe nawyki. Por. C. G. Cartledge, P.Tak, M. Tomic-Malic (eds.): ..., op. cit., s. 29.

²⁸ Por. N. Bishop: *Non-custodial alternatives in Europe*. Heuni, Publications Series No 14, Helsinki 1988, s. 14 i nast.

²⁹ Por. U. Zvekcic: *International trends in non-custodial sanctions*, w: R. Ville, U. Zvekcic, J.F. Klaus (eds.): op. cit., s. 41.

³⁰ Niektórzy badacze uważają np., że na niedostateczne stosowanie probacji w praktyce w niektórych krajach wpłynęło m.in. rozpowszechnione w latach 70-tych przekonanie o nieskuteczności programów i działań nastawionych na resocjalizację przestępców (zasada „nic nie działa” - „nothing work”). Pogląd taki, niesłusznie, przypisywano Martisonowi, chociaż nigdy tak pesymistycznego wniosku nie formułował. Dopiero po wielu latach udowodniono, że twierdzenie takie nie miało podstaw merytorycznych. Por. G. Smith: *L'évolution ...*, op. cit, s. 8 oraz cytowany przez tego autora A. Bottoms: *Intensive-Community Supervision for Young Offenders: Outcomes, Process and Cost*. Institute de Criminologie, Université de Cambridge, 1995.

³¹ Por. M. Joutsen : *Research Workshop on Alternatives to Custody* Syntesis Report. HEUNI, Helsinki 1989, s. 7 i nast.

alternatywne oraz informować społeczeństwo o korzyściach i ewentualnych zagrożeniach jakie mogą być związane z ich stosowaniem. Jak słusznie zauważa U. Zvekcic³², od sankcji alternatywnych oczekuje się zbyt wiele np. że obniżą koszty wymiaru sprawiedliwości, że ograniczą rozmiary recydywy, że będą działać powstrzymująco (odstraszać) na potencjalnych przestępców itp. Nie wszystkie te oczekiwania mogą być spełnione, gdyż jedne środki alternatywne są bardziej nastawione na reintegrację społeczną sprawcy, inne na jego leczenie, jeszcze inne na zadośćuczynienie ofierze.

W promowaniu idei probacji, w dyskusji i informacji na temat jej rozwiązań prawnych i uregulowań praktycznych - dużą rolę odgrywają takie organizacje międzynarodowe jak Rada Europy i ONZ poprzez inicjowanie badań porównawczych, organizowanie seminariów i konferencji naukowych, powoływanie instytutów badawczych, oraz opracowywanie konwencji i rekomendacji o zasięgu międzynarodowym w danej dziedzinie. Wspomagają tę działalność organizacje pozarządowe funkcjonujące w różnych krajach. Jednym z dokumentów, który warto pokrótce scharakteryzować z uwagi na to, że dotyczy środków alternatywnych, a zwłaszcza probacji - są Wzorcowe Reguły Minimum Narodów Zjednoczonych dotyczące środków alternatywnych wobec pozbawienia wolności³³.

Zawarte są w nich ogólne zasady związane ze stosowaniem tych środków. Podkreśla się, że przy ich orzekaniu konieczne jest zapewnienie niezbędnych gwarancji zarówno sprawcom jak i ofiarom przestępstwa przy jednoczesnym uwzględnieniu interesu społeczeństwa w utrzymaniu bezpieczeństwa publicznego i zapobieganiu przestępczości. Postuluje się wprowadzenie uregulowań umożliwiających stosowanie środków alternatywnych we wszystkich stadiach postępowania karnego.

Jednym ze środków alternatywnych wymienionym i szczegółowiej określonym w Regułach Tokijskich jest probacja (nadzór kuratora).

Celem zastosowania probacji wobec sprawcy jest zmniejszenie prawdopodobieństwa, że powróci on do przestępstwa oraz udzielenie mu wszechstronnej (psychologicznej, społecznej i materialnej) pomocy w reintegracji ze społeczeństwem. Z zastosowaniem nadzoru łączy się przeważnie zobowiązanie sprawcy do spełnienia określonych warunków (obowiązków). Właściwy organ (sąd) nakładający te obowiązki powinien wziąć pod uwagę zarówno potrzeby społeczeństwa jak i potrzeby oraz prawa przestępcy i ofiary. Reguły stanowią, że nałożone obowiązki powinny mieć charakter praktyczny, być ściśle określone i niezbyt liczne.

Sprawca powinien też otrzymać ustne i pisemne wyjaśnienie dotyczące obowiązków, jakie ma spełnić, należy go też poinformować o jego prawach i obowiązkach związanych z orzecznym wobec niego nadzorem oraz o konsekwencjach przestrzegania bądź niewykonania nałożonych obowiązków. Kurator sprawujący nadzór powinien pomóc sprawcy zrozumieć okoliczności, które doprowadziły do naruszenia prawa oraz ułatwić mu włączenie się do społeczeństwa.

Należy też przewidzieć prawną możliwość modyfikowania i zmiany nałożonych obowiązków, zarówno w przypadku ich przestrzegania przez sprawcę, jak i niewywiązywania się z nich.

Pożądane jest włączanie społeczności lokalnej w wykonywanie środków alternatywnych i szerokie rozwijanie różnych programów terapeutycznych czy kształcących różne umiejętności, w których uczestnictwo może być zaoferowane osobom nadzorowanym i co może ułatwiać readaptację sprawców i pomagać kuratorom w ich pracy wychowawczej.

Reguły Tokijskie stanowią, że naruszenie warunków nadzoru przez sprawcę nie powinno

³² U. Zvekcic : *International trends...*, op. cit., s. 42.

³³ Są to tzw. Reguły Tokijskie, których tekst, przetłumaczony na język polski przez J. Jasińskiego jest opublikowany w t. XX „Archiwum Kryminologii” (Warszawa 1994).

automatycznie prowadzić do pozbawienia go wolności. Podjęcie takiej decyzji (przez uprawniony organ) powinno być poprzedzone szczegółowym wyjaśnieniem przyczyn tego faktu, przedstawionych zarówno przez kuratora jak i nadzorowanego i po stwierdzeniu, że nie ma możliwości zastąpienia nadzoru przez inny środek alternatywny.

W innych dokumentach międzynarodowych takich jak Wskazania Rijadskie³⁴ czy Reguły Bijińskie³⁵ problem środków alternatywnych, w tym zagadnienie probacji jest potraktowane bardzo skrótowo, przy czym warto dodać, że dotyczące nieletnich Reguły Bijińskie są o kilka lat wcześniejsze (zostały uchwalone w 1985 r.).

Mowa w nich właściwie o dejudyryzacji nieletnich, o ich wyłączeniu z wymiaru sprawiedliwości gdy nie jest konieczne prowadzenie postępowania sądowego, a raczej zachodzi potrzeba oddziaływania wychowawczego w środowisku otwartym, a także o unikaniu „o ile to możliwe” umieszczania nieletnich w zakładach.

I chociaż, jak wiadomo tego typu dokumenty Rady Europy czy ONZ nie mają mocy wiążącej dla państw członkowskich, to jednak autorytet tych instytucji sprawia, że wyrażane tam zasady (przynajmniej w odniesieniu do omawianej tu problematyki) znajdują pewne odbicie w regulacjach prawnych wielu krajów. Wyniki dyskusji w ostatnich latach na temat potrzeby i możliwości wprowadzenia do systemów prawnych środków alternatywnych i ich stosowania zaowocowała niekiedy dość istotnymi zmianami prawnymi w tym zakresie, zwłaszcza w niektórych krajach europejskich. Można to obserwować również w krajach Europy Wschodniej i Centralnej. Zmiany prawne nie pociągają jednak wyraźnych zmian w praktyce wymiaru sprawiedliwości. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez UNICRI³⁶ probacja stale jeszcze nie stanowi alternatywy kary pozbawienia wolności, która w wielu krajach nie straciła dotychczasowej, nierzadko dominującej, pozycji.

II. ANGLIA*

Angielski³⁷ system probacji i opieki następczej ma wieloletnią tradycję i jest oceniany jako jeden z najlepiej zorganizowanych i funkcjonujących na świecie. Przyjęte w nim rozwiązania różnią się jednak od uregulowań obowiązujących na kontynencie europejskim, co wiąże się z jego ukształtowaniem w odmiennym systemie prawnym opartym na zasadach *common law*. Za prekursorskie dla późniejszej roli kuratora (*probation officer*) można uznać zadania podjęte w 1876 r. przez Towarzystwo Wstrzemięźliwości Kościoła Anglikańskiego, wobec osób, których skazanie związane było z nadużywaniem przez nie alkoholu. Podstawy prawne probacji dała dopiero ustawa z 1907 r. (*The Probation of Offenders Act*)³⁸.

³⁴ Wskazania Narodów Zjednoczonych dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich (Wskazania Rijadskie) przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne NZ dnia 14.XII.1990 r. - tekst opublikowany w „Archiwum Kryminologii” t. XIX, Warszawa 1993 (w tłumaczeniu J. Jasińskiego).

³⁵ Wzorcowe Reguły Minimum Narodów Zjednoczonych dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (Reguły Bijińskie) przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne NZ dnia 29.XI.1985 r. - tekst opublikowany w „Archiwum Kryminologii” t. XIX, Warszawa 1993 (w tłumaczeniu J. Jasińskiego).

³⁶ Por. U. Zvekić: *International trends...*, op. cit., s. 28 i nast.

* W opracowaniu wykorzystano odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane za pośrednictwem Rady Europy.

³⁷ Omówiono uregulowania prawne dotyczące probacji obowiązujące w Anglii i Walii, z uwagi na dostępność obszerniejszych materiałów na ten temat. System prawny obowiązujący na pozostałym obszarze Wielkiej Brytanii jest pod wieloma względami odmienny.

³⁸ Por. A. Mościskier: *System kuratorski i opieki postpenitencjarnej w Anglii i Walii*, w: Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, t. 9: *Angielski system*

Od tego czasu datuje się stały rozwój systemu probacji. Charakteryzując angielską służbę probacji warto podkreślić jej wysoką rangę i niezależność od sądów (służba ta jest, odmiennie niż w wielu innych krajach, podległa Ministerstwu Spraw Wewnętrznych - *Home Office*), a także ścisłą współpracę ze służbami socjalnymi, medyczno-socjalnymi i samorządem lokalnym. Ta współpraca wyraża się tym, że kuratorzy w swej pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej, są wspomagani przez te inne służby, co pozwala na kompleksowe oddziaływanie o większej skuteczności. Działanie kuratorów jest nastawione na udzielanie wszechstronnej pomocy osobom poddanym nadzorowi, na umożliwienie im samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie, a nie wyłącznie na ich kontrolę. Rozwój probacji polegał m.in. na powierzeniu kuratorom coraz nowych zadań i obowiązków (na przestrzeni lat kuratorzy zostali zobowiązani do zajmowania się nie tylko nadzorami nad osobami skazanymi ale i opieką następczą, organizowaniem i kontrolowaniem wykonywania przez skazanych pracy społecznie użytecznej, oraz opieką nad ofiarami)³⁹.

Warto też podkreślić, że w ciągu kilkunastu ostatnich lat ścisłej współpracy między państwami Unii Europejskiej występuje tendencja do zacierania się różnic w uregulowaniach prawnych dotyczących probacji i przejmowaniu do systemu prawnego danego kraju - rozwiązań funkcjonujących w innych państwach.

Charakteryzując ogólnie system prawny zajmujący się nieletnimi sprawcami przestępstw i nieletnimi, których prawidłowy rozwój jest zagrożony, warto podkreślić ścisłą współpracę sądu dla nieletnich (*The Juvenile Court*) policji oraz służb socjalnych i probacyjnych.

Ze względu na wiek i możliwość stosowania określonych środków ustawodawca wymienia 2 kategorie nieletnich podlegających jurysdykcji sądów⁴⁰ dla nieletnich: 1) dzieci w wieku 10-13 lat, 2) nieletni w wieku 13-17 lat. Dzieci są uznawane w zasadzie za nieodpowiedzialne karnie, chyba że prokurator wykaże, że „dziecko miało świadomość dokonywania czegoś bardzo złego” i w związku z tym może zostać uznane winnym czynu przestępczego⁴¹. Policja ma dość szerokie kompetencje, prowadzi śledztwo w sprawach przestępstw popełnionych przez nieletnich, ma również uprawnienia dyskrecyjne, polegające na tym, że może nie nadawać biegu sprawie a jedynie udzielić nieletniemu ostrzeżenia. Jeżeli popełnione przez nieletniego przestępstwo ma poważny charakter policja kieruje sprawę do prokuratora, który może sprawę umorzyć bądź skierować do sądu.

Probacja wobec nieletnich i osób dorosłych

Środki probacyjne, zwłaszcza te stosowane wobec starszych nieletnich (w wieku od 16 lat), orzeka się również wobec osób dorosłych, dlatego, mimo że występują między nimi pewne różnice, omówimy je razem.

1. Jednym z takich środków jest nadzór (*supervision order*), który sąd może orzec na okres od 3 miesięcy do 3 lat wobec dzieci i nieletnich w wieku od 10 do 17 lat. Wobec dzieci nadzór sprawuje pracownik socjalny (*social worker*) a wobec nieletnich (13-17 lat) kurator (*probation*

kurateli. Niektóre źródła dewiacji, Warszawa 1985, s. 43 i nast. Na temat rozwoju probacji w Anglii i Walii por. także J. F. S. King: *The Probation Service*, London 1964, s. 1 i nast.

³⁹ Por. G. Smith: op. cit., s. 3 i nast., s. 56.

⁴⁰ Por. M. Wright: *Mediacja między ofiarą a sprawcą w Wielkiej Brytanii: podstawy prawne i praktyka*, w: B. Czarnicka - Działuk, D. Wójcik (red.): *Mediacja. Nietelni przestępcy i ich ofiary*, Warszawa 1999, s. 87.

⁴¹ Nie wymieniamy wszystkich środków stosowanych przez sąd dla nieletnich, które również zawierają element nadzoru ale np. są orzekane wobec dzieci, których rozwój jest zagrożony i często łączą się z ograniczeniem władzy rodzicielskiej. Por. więcej na ten temat P. Stępniaik: *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej, Poznań 1998, s.247 i nast.*

officer), którzy kontaktują się z podopiecznymi odwiedzając ich w domu lub wzywając do swego biura. Mogą oni zobowiązać podopiecznych do uczęszczania na różne zajęcia lub korzystania ze specjalnych programów wychowawczych, terapeutycznych itp. lub zobowiązać do nieprzebywania w określonych miejscach np. na meczach futbolowych.

2. Wobec starszych nieletnich począwszy od 16 lat i osób dorosłych sąd może zastosować nadzór kuratora (*probation order*) na okres od 6 miesięcy do 3 lat. Jest to środek samoistny i w sumie podobny do wyżej omówionego, z tym, że różne są obowiązki, które mogą być nałożone na poddanych temu nadzorowi w odróżnieniu od poprzedniego (*supervision order*).

3. Praca społecznie użyteczna (*community service order*) - środek ten może być zastosowany wobec nieletniego począwszy od wieku 16 lat oraz wobec dorosłych. Sprawca jest zobowiązany do wykonywania nieodpłatnej pracy w wymiarze od 40 do 240 godzin w ciągu 12 miesięcy w zależności od decyzji sądu. Środek ten stosuje się w przypadku przestępstw, za które sąd może orzec karę pozbawienia wolności, stanowi on alternatywę wobec krótkoterminowych kar pozbawienia wolności.

Do zadań kuratorów oprócz czynności organizacyjnych i nadzoru nad wykonywaniem pracy społecznie użytecznej przez sprawcę, należy też wcześniejsze przygotowanie dla sądu przed podjęciem decyzji obszernego raportu, w którym oceniają czy sprawca jest odpowiednią osobą, wobec której można zastosować *community service*. Wymagane jest też uzyskanie przez sąd zgody sprawcy na orzeczenie tego środka⁴².

Sprawca powinien wykonywać pracę w czasie weekendów i poza normalnymi godzinami zatrudnienia. Instytucje oferujące pracę są informowane o celach jakim służy ten środek oraz o tym czego się oczekuje od osób poddanych tej karze. Przed skierowaniem sprawcy do określonej instytucji, kurator lub pracownik socjalny winien ocenić czy nie zachodzi ryzyko popełnienia przez sprawcę ponownego przestępstwa oraz wyrządzenia szkody, czy spowodowania zagrożenia dla innych pracowników.

Niewywiązywanie się skazanego z obowiązku pracy, opuszczanie godzin i dni pracy bez usprawiedliwienia skutkuje z reguły wezwaniem sprawcy do sądu. Sąd może wymierzyć sprawcy grzywnę i pozostawić w mocy zastosowany środek, albo odwołać obowiązek pracy i zastosować inny środek, w tym również karę pozbawienia wolności.

4. Od 1992 roku możliwe jest orzeczenie przez sąd jednocześnie pracy społecznie użytecznej i nadzoru kuratora, tj. tzw. nadzoru łączonego (*combination order*). Środek ten orzeka się, gdy przestępstwo popełnione przez sprawcę zagrożone jest karą pozbawienia wolności.

Nadzór stosowany jest na okres od 1 do 3 lat, a nieodpłatna praca (w przypadku orzeczenia nadzoru łącznego) może wynosić od 40 do 100 godzin. Wykonywanie tego środka zakłada ścisłą współpracę pracowników różnych służb. Odpowiedzialny za wykonanie nadzoru jest kurator, a za pracę społecznie użyteczną pracownik lokalnej służby socjalnej, którzy są w stałym kontakcie i koordynują wykonywanie tego środka.

5. Wobec osób dorosłych⁴³ można również zastosować nadzór w przypadku warunkowego przedterminowego zwolnienia z zakładu karnego (*parole*), a także przy zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności.

⁴² Por. M. J a s i ń s k a: *Orzeczenie obowiązku pracy społecznie użytecznej* w: Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, t. 9: *Angielski system kurateli. Niektóre źródła dewiacji*, Warszawa 1985, s. 56.

⁴³ Nadzór kuratora a na okres od 3 do 12 miesięcy stosuje się też przy zwolnieniu nieletniego z więzienia. Umieszczenie w specjalnych więzieniach dla nieletnich jest według *Criminal Justice Act* z 1988 r. możliwe wobec 14-letnich chłopców i 15-letnich dziewcząt (na okres od 21 dni do 4 miesięcy). Por. G. C. B a r c l a y: *Criminal Systems in Europe: England and Wales*. Heuni, Helsinki 1907 s. 18.

Przepisy dotyczące przedterminowego, warunkowego zwolnienia z zakładu karnego są następujące:

- sprawca, wobec którego orzeczono karę pozbawienia wolności w wymiarze poniżej 12 miesięcy jest zwalniany po odbyciu połowy kary.

- skazani na kary do 4 lat pozbawienia wolności - mogą być zwolnieni z więzienia (fakultatywnie) po odbyciu połowy kary, sprawcy mający dłuższe wyroki - po odbyciu 3/4 kary.

6. Nowa ustawa z 1998 r. (*Crime and Disorder Act 1998*) - wprowadziła możliwość poddania sprawców przestępstw seksualnych i przestępstw z przemocą przedłużonemu okresowi nadzoru po zwolnieniu ich z zakładu karnego⁴⁴. Ten przedłużony okres nadzoru - może dla sprawców czynów seksualnych wynosić do 10 lat, a przy czynach z przemocą do 5 lat.

W Anglii i Walii służba probacji nie jest zorganizowana centralnie. Istnieje 55 indywidualnych i autonomicznych Komitetów Probacji i Opieki Następczej (*The Probation and After-care Committees*) kierowanych przez Starszego Kuratora (*Senior Probation Officer*). Komitet złożony jest z prawników, kuratorów oraz innych reprezentantów władzy lokalnej. Ogólny nadzór nad pracą kuratorów pełni Inspektorat Probacji w Home Office. W 1994 r. było zatrudnionych 7.650 kuratorów zawodowych⁴⁵.

Warto zapoznać się też ze szczegółowo określonymi (opracowanymi) przez Home Office celami, zasadami i standardami⁴⁶ wykonywania omówionych środków orzekanych wobec nieletnich od 16 lat i wobec osób dorosłych (tj. nadzoru kuratora, pracy społecznie użytecznej i nadzoru łączonego) oraz osób warunkowo zwolnionych z zakładu karnego.

Jako cele probacji Home Office wymienia umożliwienie rehabilitacji sprawcy, zapobieżenie popełnianiu przez niego przestępstw oraz ochronę społeczeństwa przed groźącym z jego strony niebezpieczeństwem.

Kurator starając się zrealizować te cele musi uświadomić sprawcy, jaki skutek miał popełniony przez niego czyn dla ofiary, społeczeństwa i jego samego, oraz to, że powinien się czuć za to odpowiedzialny. Zadaniem kuratora jest motywowanie sprawcy do prowadzenia właściwego życia i przestrzegania prawa, co pozwoli na jego integrację społeczną. Pierwszy kontakt kuratora z jego podopiecznym powinien nastąpić szybko, nie później niż w ciągu 5 dni od orzeczenia sądu, w czasie tego spotkania kurator daje podopiecznemu odpis wyroku i pisemną informację (instrukcję) o tym, czego się od niego oczekuje i czego sprawca ma prawo oczekiwać od służby probacyjnej (kuratora). Są to z reguły następujące wskazania: podopieczny ma obowiązek zgłaszania się na wezwanie kuratora, musi zawiadamiać go o zmianie adresu, nie może odmawiać współpracy z kuratorem, nie może nadużywać alkoholu czy zażywać środków odurzających i psychotropowych, nie może zachowywać się agresywnie itp. W instrukcji jest też informacja o warunkach odwołania i zmiany nadzoru probacyjnego. Sprawca powinien potwierdzić swoją chęć współpracy z kuratorem podpisując instrukcję. W ciągu następnych 3 miesięcy kurator powinien mieć co najmniej 12 kontaktów z podopiecznym (tj. przeciętnie 1 raz tygodniowo).

Standardy Home Office określają też sposób sprawowania nadzoru przez kuratora, zobowiązując go do opracowania w konsultacji z podopiecznym szczegółowego, pisemnego planu nadzoru, w którym określa się potrzeby i problemy, jakie ma podopieczny oraz sposób ich rozwiązywania z uwzględnieniem ryzyka jego recydywy.

⁴⁴ Według informacji pisemnej z Home Office z dnia 22 marca 1999 r.

⁴⁵ Por. G. C. B a r c l a y : *The Criminal Justice System in England and Wales*. Home Office, London 1995, s. 8.

⁴⁶ Por. *National Standards for the Supervision of Offenders in the Community*. Home Office Probation Service Division, London 1995.

W planie winny być określone metody pracy kuratora oraz szczegółowe cele jakie należy w danym przypadku osiągnąć w trakcie nadzoru (standardy przykładowo je wymieniają).

Systematycznie, co najmniej co trzy miesiące od rozpoczęcia nadzoru, kurator i sprawca dokonują oceny i opisu (ewentualnego) postępu w resocjalizacji podopiecznego zgodnie z założonymi celami.

Probacja może być zakończona przed upływem terminu, na który została orzeczona, przy spełnieniu następujących warunków:

a) gdy sprawca pomyślnie przeszedł połowę okresu próby, wykazuje postępy w wykonywaniu nałożonych zobowiązań i gdy prognoza recydywy jest niewielka, oraz

b) gdy kurator uważa, że należy zmienić nadzór, składa wówczas odnośny wniosek do sądu.

Warto tu dodać, że wniosek kuratora może dotyczyć zarówno wcześniejszego zakończenia nadzoru, jak też jego odwołania czy zmiany (z powodu negatywnego zachowania podopiecznego). Sąd może zmienić swoje orzeczenie, odwołać nadzór lub orzec inny środek, np. surowszy.

Naruszenie warunków nadzoru przez podopiecznego może skutkować udzieleniem przez kuratora formalnego ostrzeżenia, wraz z pouczeniem, jakie konsekwencje grożą podopiecznemu przy ponownym naruszeniu warunków nadzoru. Ostrzeżenie jest udzielone na piśmie, a jego kopię składa się do akt podopiecznego. Dopuszcza się możliwość udzielenia przez kuratora dwóch ostrzeżeń podopiecznemu w ciągu 12 miesięcy, przed skierowaniem jego sprawy do sądu. Kierując wniosek do sądu kurator dokładnie opisuje, na czym polega naruszenie warunków nadzoru, jakie środki zastosował wobec podopiecznego i jaka była jego reakcja, może także sugerować, jaka powinna być decyzja sądu.

Omawiając te standardy i szczegółowe zalecenia, z których większość mogłaby być z powodzeniem włączona do naszych rozwiązań regulujących pracę kuratorów, nie sposób nie odnieść się krytycznie do pewnych sformułowań. Zalecenia dotyczące zasad przy kierowaniu osoby skazanej do pracy wydają się dość szokujące w stosunku do naszych wyobrażeń o zachodnich standardach postępowania ze sprawcami przestępstw. Postuluje się bowiem, by skazani kierowani byli do „ciężkiej” pracy wymagającej znacznego wysiłku fizycznego, emocjonalnego i intelektualnego. Zdaniem autorów standardów ma to przekonać społeczeństwo, że sprawcy przestępstw pracując i naprawiając szkodę wyrządzoną swym czynem, nie popełnią ich w przyszłości i dają gwarancję bezpieczeństwa.

Trudno zaakceptować ten pogląd⁴⁷, sprawcy skierowani do pracy, powinni być przeświadczeni, że ich działanie służy ludziom, pomaga im, a nie, że jest wyłącznie karą o maksymalnym stopniu dolegliwości. Dziwić może, jak wielu ludzi chce karać innych, składając ich do pracy, która przecież służy samorealizacji człowieka, daje poczucie zadowolenia i własnej wartości.

⁴⁷ Por. M. Wright: *Restorative justice: for whose benefit?* European Forum for Restorative Justice. Conference, Leuven, Belgium, October 1999.

Probacja wobec osób dorosłych

Probacja w Belgii nie jest sankcją autonomiczną, jak np. w systemie anglosaskim, ale jest połączona albo z odroczeniem orzeczenia kary albo z zawieszeniem wykonania kary (w obu przypadkach na okres od 1 roku do 5 lat).

Art. 1 ustawy z dnia 29 czerwca 1964 r. przewiduje, że decyzje sądu o: a) odroczeniu orzeczenia kary (*la suspension du prononce de la condamnation*) i b) zawieszeniu wykonania kary (*le sursis a l'execution des peines*) mogą być połączone z zobowiązaniem sprawcy do poddania się określonym warunkom. Mówi się wówczas o „odroczeniu probacyjnym” (*suspension probatoire*) i zawieszeniu probacyjnym (*sursis probatoire*).

Te same sankcje orzeczone bez poddania skazanego nadzorowi i bez zobowiązania sprawcy do spełnienia specjalnych warunków nazywane są „odroczeniami zwykłymi” (*suspension simple*) i „zawieszeniami zwykłymi” (*sursis simple*).

Od 1994 r. te „specjalne warunki” mogą polegać na zobowiązaniu sprawcy (skazanego) do wykonania pracy społecznie użytecznej (*le travail d'interêt général*) lub na poddaniu się określonemu kształceniu. Praca społecznie użyteczna może być orzeczona w wymiarze od 20 do 240 godzin i musi być zrealizowana w ciągu 12 miesięcy od uprawomocnienia się wyroku. Osoba skazana może sama zaproponować rodzaj pracy jaka ma wykonać. Przepisy ściśle określają, w jakich instytucjach publicznych, organizacjach czy stowarzyszeniach bądź fundacjach praca społecznie użyteczna może być wykonywana i jakie warunki muszą być spełnione, np. sąd nie może orzec tego środka, o ile w miejscu zamieszkania oskarżonego nie ma odpowiedniej instytucji, w której może on być zatrudniony. Skazany, wobec którego orzeczono ten środek nie może być skierowany do instytucji, w której inne osoby wypełniające tę samą pracę otrzymują za nią wynagrodzenie.

W przypadku orzeczenia probacji sędzia może stosować dowolne warunki i w dowolny sposób określać ich treść i zakres. Z analizy orzeczeń sądowych wynika jednak, że warunki probacyjne są stereotypowe i często się powtarzają. Można je pogrupować następująco:

1. Zobowiązanie do poddania się leczeniu, które przeważnie łączy się z pewnym ograniczeniem swobody sprawcy (co zależy od tego czy jest to leczenie ambulatoryjne czy instytucjonalne). Zobowiązania te stosowane są z reguły wobec sprawców których przestępczość związana jest z nadużywaniem alkoholu czy zażywaniem środków odurzających lub z problemami natury seksualnej, czy uczestniczeniem w grach hazardowych. Można podać następujące przykłady określanych przez sąd warunków: poddanie się leczeniu psychiatrycznemu, unikanie kontaktów z określoną osobą, zakaz przebywania w określonych miejscach, zakaz nadużywania napojów alkoholowych, zakaz opuszczania kraju bez zawiadomienia określonego organu, uczęszczanie na zajęcia do określonego Stowarzyszenia np. AA, prowadzenie „przyzwoitego i moralnego” trybu życia itp.

2. Warunki bezpośrednio związane z pracą kuratora, np. utrzymywanie regularnych kontaktów z kuratorem. Ten warunek jest często łączony z wymienionymi wyżej zobowiązaniami.

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Belgii, za pośrednictwem Rady Europy,
- akt-prawny: Loi du 29 juin 1964 concernant la suspension, le suris et la probation (Montieur, 17 Juillet)

3. Warunki, w których orzeczono restytucję - skazany w wyznaczonym terminie musi, w sposób określony w wyroku, naprawić wyrządzoną szkodę (z reguły przez wypłacenie stosownego odszkodowania).

Po wydaniu i uprawomocnieniu się wyroku, w którym określono warunki probationi, sąd w ciągu 24 godzin przesyła go do Przewodniczącego właściwej miejscowo Komisji probationi oraz informuje o tym skazanego (art. 11 ustawy z 1964 r.).

Komisja probationi funkcjonuje przy każdym sądzie I instancji (zgodnie z art. 10 ustawy z 1964 r.). Aktualnie w całym kraju jest 27 takich komisji. W skład komisji wchodzi: przewodniczący, wyższy urzędnik sądowy (*magistrat effectif*) wyznaczony przez pierwszego prezesa sądu apelacyjnego, 2 członków (są nimi adwokat wybrany przez ministra sprawiedliwości z dwóch list ustalonych odpowiednio przez Prokuratora królewskiego i dziekana rady adwokackiej i funkcjonariusz (urzędnik) wyznaczony przez ministra sprawiedliwości). Członkowie komisji są powoływani na 3 lata. Przewodniczący i każdy członek komisji mają jednego lub kilku zastępców, którzy są wyznaczani w ten sam sposób. Prokurator królewski uczestniczy w posiedzeniach komisji z głosem doradczym, ale nie jest jej członkiem. Minister sprawiedliwości powołuje także jednego lub kilku sekretarzy, którzy w zasadzie są zawsze obecni w siedzibie komisji tak, aby kontakt kuratorów z komisją był na bieżąco zapewniony, niezależnie od jej posiedzeń.

Kuratorzy (*assistants de probation*) są pracownikami państwowymi. Są oni rekrutowani i mianowani przez administrację penitencjarną i są od niej zależni administracyjnie. Pod względem merytorycznym jednak, gdy chodzi o wykonywaną przez nich pracę wychowawczo-resocjalizacyjną, są podlegli komisji probationi. W zależności od sytuacji w konkretnym przypadku otrzymują dyrektywy (polecenia) bądź od organów sądowych bądź od komisji probationi. Ministerstwo Sprawiedliwości określa terytorialny zasięg ich działania, zakres ich aktywności, sposób interwencji oraz przestrzeganie reguł deontologicznych. Celem pracy kuratorów jest resocjalizacja przestępcy, w tym zwłaszcza udzielenie mu pomocy w jego lepszej integracji ze społeczeństwem⁴⁸.

Komisje probationi z reguły nie są usytuowane w tym samym budynku co sąd, ale znajdują się w pobliżu.

Po uprawomocnieniu się wyroku, w którym orzeczono probationę wobec skazanego, sąd w ciągu 24 godzin przekazuje sprawę do właściwej kompetencyjnie komisji probationi. Komisja wyznacza konkretnego kuratora, którego obowiązkiem jest m.in. czuwanie nad wykonywaniem przez skazanego warunków orzeczonych w wyroku. O wyznaczeniu kuratora komisja informuje zainteresowanego podsądnego.

Komisja probationi czuwa nad wykonywaniem dozoru przez kuratorów. Ma następujące zadania:

1. Wyznacza kuratora, który ma pełnić nadzór i informuje o tym podopiecznego.
2. Komisja, jeżeli uzna to za konieczne, może zawiesić warunki probationi całkowicie lub częściowo, ściśle je sprecyzować, lub zmienić zależnie od okoliczności. Nie może jednak zastrzyć tych warunków. W każdym jednak przypadku skazany (podopieczny) może zwrócić się do sądu I instancji przeciwko decyzji Komisji dotyczącej zawieszenia lub modyfikacji zobowiązań, które go dotyczą.
3. Komisja probationi może podjąć postępowanie odwołujące odroczenie probationi lub zawieszenie probationi (art. 13 §3).

Kuratorzy wykonujący nadzór nad skazanymi są zobowiązani do składania raportu co

⁴⁸ Por. J. D e a b e s , F. S i m o n : „*L'assistant de probation - ses missions*”, w: *L'application des mesures alternatives a l'emprisonnement sur l'arrondissement judiciaire de Charleroi*, 1997, 7 (material nie publikowany).

najmniej 1 raz na 3 miesiące, do Komisji probacji o zachowaniu osoby nadzorowanej i proponują stosowanie właściwych środków. Średnio rocznie kurator ma pod opieką 80 podopiecznych.

Probacja wobec nieletnich

Podstawą prawną uregulowania odpowiedzialności karnej nieletnich jest ustawa z 1965 r. (*Youth Protection Act*) i jej nowelizacja z 2 lutego 1994 r.⁴⁹. Podjęta w 1994 r. reforma prawa nieletnich nie została jeszcze ukończona.

Wiek odpowiedzialności karnej jest ustalony na 18 lat, ale nieletni mający ukończone 16 lat mogą pod pewnymi warunkami odpowiadać karnie (przed zwykłym sądem). Dotyczy to nieletnich, którzy popełnili przestępstwo drogowe, bowiem prawo wyłącza w zasadzie te czyny z jurysdykcji dla nieletnich. Sądy dla nieletnich są częścią sądów powszechnych I instancji. Środki stosowane⁵⁰ przez sądy dla nieletnich są następujące:

1. Nagana (*reprimand*) - środek ten jest oficjalnie wpisywany do rejestru karnego.
2. Zastosowanie nadzoru nad nieletnim - jest to środek wykonywany z reguły w środowisku nieletniego przez pracowników służb socjalnych usytuowanych przy sądzie dla nieletnich (w okręgach flamandzkich) lub Dyrekcji Pomocy Młodzieży (w okręgach francuskich).
3. Umieszczenie w placówce (*residential placement*) - nieletni może być (umieszczony) w placówce wychowawczej prywatnej, lub zakładzie poprawczym (*foster home*).
4. Umieszczenie w instytucji państwowej o surowszym reżimie. Kierowani są do nich nieletni z zaburzeniami zachowania, lub sprawcy poważniejszych przestępstw.

Okres pobytu w tych zakładach winien być określany w wyroku.

Środki orzeczone przez sędziego dla nieletnich wykonuje się do ukończenia przez nieletniego 18 lat, ale mogą być w określonych w ustawie przypadkach przedłużone do 20 lat (art. 37 §3 ustawy z 8 kwietnia 1965 r.).

Sędzia dla nieletnich może również przed wydaniem orzeczenia tymczasowo umieścić nieletniego w więzieniu na okres do 15 dni (art. 53) w zasadzie tylko wówczas, gdy brak jest miejsc w zakładach dla nieletnich.

⁴⁹ Por. L. Walgrave, E. Berx, V. Poels, N. Vettenburg: *Belgium*, w: J. Mehlbye, L. Walgrave (eds.): *Confronting Youth in Europe Juvenile Crime and Juvenile Justice*, Copenhagen 1998, s. 55 i nast.

⁵⁰ Ibidem, s. 71. Oprócz wymienionych środków o charakterze opiekuńczo-wychowawczym, sąd dla nieletnich, w szczególnych, przewidzianych prawem sytuacjach, może zastosować wobec nieletniego tzw. specjalne środki.

Probacja wobec osób dorosłych⁵¹

System probacji⁵² w Czechach został wprowadzony w 1996 r., a więc stosunkowo niedawno, toteż doświadczenia w tej dziedzinie są jeszcze niewielkie i nie wszystkie rozwiązania prawne zostały wprowadzone w życie i upowszechnione.

Uregulowanie problematyki probacji wiąże się również z trwającymi od 1990 r. zmianami w systemie prawa karnego materialnego i procesowego. Reforma ta nie została jeszcze zakończona.

Zmiany w czeskim prawie karnym polegają m.in. na wprowadzeniu sankcji alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności.

Warto wspomnieć, że w 1993 r. (z datą obowiązywania od 1 stycznia 1994 r.) wprowadzono instytucję warunkowego umorzenia postępowania karnego (*conditional discontinuance of criminal prosecution*), w 1995 r. włączono do kodeksu karnego instytucję pracy na rzecz społeczeństwa (*community service*) i mediację (*mediation*). Zgodnie z nowymi uregulowaniami prawnymi zastosowanie nadzoru kuratora może nastąpić w następujących przypadkach:

1. Przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności z zastosowaniem nadzoru (*conditional sentence of imprisonment with supervision*). Zgodnie z art. 58 §1 k.k. sąd może warunkowo zawiesić wykonanie kary nie przekraczającej 3 lat i orzec w tym czasie nadzór kuratora nad sprawcą. Podejmując taką decyzję sąd bierze pod uwagę osobowość sprawcy, jego uprzednie życie (np. fakt zatrudnienia) i okoliczności czynu.

Okres probacji może trwać od 1 roku do 5 lat i rozpoczyna się od dnia uprawomocnienia wyroku, a sąd może zobowiązać sprawcę do wykonania określonych obowiązków (np. naprawienia szkody). Gdy kuratelny w okresie probacji wypełnia wszystkie warunki, skazanie uważa się za nie być, w przeciwnym razie sąd może zarządzić wykonanie kary.

2. W przypadku zwykłego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności (*simple suspended sentence*) sąd również może orzec wobec sprawcy nadzór kuratora w czasie próby.

3. Przy warunkowym odstąpieniu od kary połączonym z nadzorem (*conditional waiver of punishment with supervision*) - również w tym przypadku nadzór kuratora zależy od decyzji sądu.

4. Przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego (*conditional discontinuance of criminal prosecution*), które może być zastosowane przez prokuratora lub sąd, gdy sprawca:

- a) popełnił przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności nie przekraczającą 5 lat,
- b) gdy sprawca (oskarżony) wyraził na to zgodę,
- c) wynagrodził szkodę pokrzywdzonemu albo zawarł ugodę dotyczącą rekompensaty dla niego,

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucji Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Czech, za pośrednictwem Rady Europy,
- niepublikowany tekst dr Jany Valkovéj (Institute of Criminology and Social Prevention, Praga) pt. „Community Sanctions and Measures in the Czech Republic”, a także publikacje tej autorki: *Punishment and Rehabilitation. The case of Czech Republic in Crime Policy from a West European Perspective*. „Some remarks on implementation of community sanctions and measures” „European Journal on Criminal Policy and Research” 1998., No 6, s. 573-579.

⁵¹ Nie zdobyto materiałów odnośnie systemu probacji wobec nieletnich, wiadomo jedynie, że może być ona wobec nich stosowana.

⁵² Zdaniem J. Valkovéj - w odniesieniu do systemu prawnego w Czechach - zamiast terminu „probacja” lepiej mówić o „zawieszeniu wyroku z zastosowaniem nadzoru” (*suspended sentence with supervision*).

d) gdy są racjonalne podstawy, aby uważać, że ten sposób reakcji będzie wystarczający i nie zachodzi potrzeba orzeczenia kary (bierze się pod uwagę osobowość sprawcy i okoliczności czynu). Decyzje o umorzeniu podejmuje prokurator przed wniesieniem aktu oskarżenia bądź sędzia po jego złożeniu. Okres probacji wynosi od 6 miesięcy do 2 lat. Na sprawcę można też nałożyć określone obowiązki, a w przypadku ich niewypełnienia określony organ (prokurator lub sędzia) podejmuje decyzję o ewentualnym podjęciu postępowania karnego.

5. Przy orzeczeniu pracy społecznie użytecznej (*community service*) - środek ten wprowadzono od 1 stycznia 1996 r.. Sankcja ta może być orzeczona:

a) wobec sprawcy, który popełnił przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności nie przekraczającą 5 lat,

b) gdy z uwagi na osobowość sprawcy i okoliczności czynu są podstawy sądzić, że cel kary będzie osiągnięty bez orzeczenia kary pozbawienia wolności. Sąd orzeka wobec sprawcy obowiązek nieodpłatnej pracy w rozmiarach od 50 do 400 godzin.

To zobowiązanie musi być wykonane przez sprawcę w ciągu roku od daty orzeczenia.

Sąd może również nałożyć na sprawcę określone zobowiązania.

Gdy sprawca nie przestrzega nałożonych warunków sąd może zmienić orzeczony obowiązek pracy społecznie użytecznej na pozbawienie wolności. Każde 2 godziny pozostałej do odbycia części pracy społecznie użytecznej przelicza się na 1 dzień pozbawienia wolności. Nie jest wymagana zgoda sprawcy na orzeczenie wobec niego pracy na rzecz społeczeństwa. W praktyce jednak jeszcze w trakcie postępowania przygotowawczego kurator ma kontakt ze sprawcą (np. przeprowadzając wywiad środowiskowy) i upewnia się jaki jest jego pogląd co do możliwości zastosowania tego środka. Jest to traktowane jako domniemana zgoda sprawcy na orzeczenie wobec niego *community service*.

J. Valkova⁵³ wyraża pogląd, że nowo wprowadzone środki, takie jak np. praca społecznie użyteczna czy mediacja, są w coraz większym zakresie stosowane i akceptowane przez praktyków i przychylnie oceniane przez społeczeństwo. Jednak stosunkowo niedługi okres ich obowiązywania nie wpłynął istotnie na strukturę orzeczeń. Najczęściej sądy stosują warunkowe zawieszenie kary pozbawienia wolności z nadzorem, następnie karę bezwzględnego pozbawienia wolności oraz grzywnę.

Służbę probacji rozpoczęto organizować w Czechach w 1996 r.

Ustalono, że w każdym sądzie rejonowym (*district court*) i okręgowym (*regional court*) ma być powołany kurator. Kuratorem może zostać osoba posiadająca czeskie obywatelstwo oraz wykształcenie wyższe, po ukończeniu 3 letniego kursu dla urzędników sądu. W praktyce pierwsi kuratorzy rekrutują się właśnie spośród tych pracowników sądu. Aktualnie w Czechach pracuje 288 kuratorów, spośród których tylko 12 posiada wymagane wykształcenie wyższe i jest pracownikami wysoko kwalifikowanymi, bardzo dobrze przygotowanymi do pełnienia tej funkcji.

Kuratorzy są pracownikami administracyjnymi sądu, opłacanymi z budżetu Ministerstwa Sprawiedliwości (pensja kuratora z 5 letnim stażem pracy w charakterze urzędnika sądowego wynosi około 1/3 płacy sędziego sądu rejonowego z podobnym stażem pracy). Nie ma kuratorów społecznych. Kuratorzy nadzorują wykonanie orzeczeń sądu, współpracując z sędziami, prokuratorami i innymi instytucjami spoza wymiaru sprawiedliwości, pełnią rolę mediatora w procesie pojednania między sprawcą a ofiarą.

Praca kuratorów obejmuje zarówno pewne zadania dokonywane przed wyrokiem sądu jak i działania związane z wykonywaniem orzeczenia.

⁵³ Por. J. Valkova: *Community Sanctions and Measures in the Czech Republic* (niepublikowane opracowanie Instytutu Kryminologii i Społecznej Prewencji w Pradze 1998, udostępnione przez autorkę), s. 11.

Przed wyrokiem kurator przeprowadza wywiad środowiskowy o oskarżonym, na podstawie którego prokurator bądź sędzia podejmuje stosowne decyzje. Dozór kuratora może być także zastosowany jako środek zapobiegający uchylaniu się od sądu. Środek ten będący substytutem tymczasowego aresztowania, który J. Valkova określa terminem „wczesną pomocą” („*early assistance*”), polega na pracy kuratora z oskarżonym w okresie postępowania przygotowawczego, przed podjęciem w jego sprawie merytorycznej decyzji (przez prokuratora bądź sąd). Kurator nie tylko zbiera informacje o oskarżonym, przeprowadzając wywiad środowiskowy i opracowując raport dla odpowiedniego organu, ale również rozpoczyna pracę wychowawczą, udzielając oskarżonemu pomocy i nadzorując jego zachowanie.

Ewentualna, późniejsza praca resocjalizacyjna kuratora po wyroku jest więc kontynuacją tej działalności. Kuratorzy są również zaangażowani w prowadzenie mediacji między sprawcą przestępstwa a osobą pokrzywdzoną⁵⁴. Tylko nieliczni kuratorzy są w tym celu przeszkoleni.

Zadania kuratora po wydaniu wyroku polegają głównie na nadzorowaniu skazanych, kontrolowaniu czy i w jaki sposób wykonują nałożone na nich przez sąd obowiązki, udzielaniu im pomocy w rozwiązywaniu ich „zyciowych” problemów oraz przygotowywaniu sprawozdań i wniosków do sądów dotyczących ewentualnego odwołania lub zmiany orzeczonych sankcji (zastosowanych środków).

Przy orzekaniu pracy społecznie użytecznej jest częstą praktyką, że kurator przeprowadzający wywiad upewnia się czy sprawca jest gotowy zaakceptować zastosowanie takiego środka i wypełnić określone warunki, choć formalna zgoda nie jest wymagana.

Kurator kontaktuje się także z władzami lokalnymi, które organizują konkretne miejsca pracy dla tych skazanych.

Kuratorzy wykonują również inne zadania o charakterze administracyjnym, zlecone im przez sędziów lub prokuratorów. Kurator może mieć pod opieką (pod nadzorem) od 5 do 90 podopiecznych rocznie.

Informacje dotyczące pracy kuratorów są dosyć ogólnikowe. Nie ma do tej pory aktów prawnych⁵⁵ (różnej rangi, zarówno na poziomie ustawy, jak i rozporządzeń wykonawczych) regulujących dokładnie zakres działania kuratorów, ich zadania, prawa i obowiązki oraz ich pozycję w systemie wymiaru sprawiedliwości. Nie ustalono dokładnie jakimi kwalifikacjami powinien się legitymować kurator, oraz czy powinien podejmować specjalistyczne kształcenie. Kuratorom brak odpowiedniego zaplecza organizacyjnego, instytucjonalnego, aby właściwie i skutecznie sprawować nadzór nad skazanymi.

Mankamentem jest również to, że w praktyce sędziowie i prokuratorzy są niedostatecznie informowani o celach i o zadaniach probacji. Zaprezentowany (na podstawie posiadanych informacji i dokumentów) model czeskiej kurateli wydaje się charakteryzować przewagą elementów nadzorczo-kontrolnych nad wychowawczymi.

Może warto zaprezentować tu pogląd J.Valkovej, która zdaje się taki model preferować. Autorka charakteryzując pracę kuratorów i pracowników socjalnych pisze, że ich działania znacznie się różnią „... pracownicy socjalni są nastawieni na społeczną rehabilitację swoich klientów, są raczej ich partnerami, zaangażowanymi emocjonalnie, niż rygorystycznym i racjonalnym autorytetem nadzorującym, jakim powinien być kurator. Kuratorzy są bezkompromisowymi przewodnikami żądającymi od sprawców spełnienia wszystkich warunków ...”⁵⁶

⁵⁴ J. V a l k o v a zastanawia się czy słuszne jest, aby kuratorzy angażowali się w prowadzenie mediacji. Podkreśla też, że gdy prokuratorzy i sędziowie kierują sprawę do mediacji, w praktyce od inicjatywy kuratora zależy jej podjęcie. Ibidem, s. 12.

⁵⁵ Por. J. V a l k o v a - *Community Sanctions...*, op.cit., s. 18.

⁵⁶ Ibidem, s. 25.

Probacja wobec osób dorosłych

Początków duńskiej probacji można poszukiwać już od połowy XIX wieku, kiedy to instytucje charytatywne, prywatne świadczyły pomoc osobom zwalnianym z więzień. Kształtowanie się instytucji probacji doprowadziło w 1973 r. do oficjalnego włączenia służby probacji do Ministerstwa Sprawiedliwości - utworzono Departament Więzień i Probacji.

Duński kodeks karny przewiduje następujący system sankcji⁵⁷: kary, warunkowe skazanie i „inne konsekwencje czynu karalnego”. Nadzór kuratora może być zastosowany przy: 1) warunkowym skazaniu, 2) warunkowym przedterminowym zwolnieniu (*parole*), 3) przy orzeczeniu wobec sprawcy pracy społecznie użytecznej, oraz przy niektórych 4) „innych konsekwencjach czynu karalnego”.

ad. 1. Warunkowe skazanie występuje w trzech postaciach⁵⁸:

a) sąd orzekając o winie sprawcy, nie orzeka kary (*suspended sentence without a determined penalty*),

b) sąd orzeka karę (grzywny, aresztu lub pozbawienia wolności) i zawiesza warunkowo jej wykonanie,

c) sąd orzekający karę pozbawienia wolności jednocześnie postanawia, że część kary (nie przekraczająca 3 miesięcy) musi być wykonana a pozostała, określona co do czasu, bądź nie określona, zostaje zawieszona.

Warunkowe skazanie może być orzeczona na okres do 3 lat, a w wyjątkowych przypadkach do 5 lat. Sąd może na cały ten czas lub na jego część poddać skazanego nadzorowi kuratora.

ad. 2. Nadzór kuratora może być też zastosowany przy warunkowym przedterminowym zwolnieniu (*parole*)⁵⁹. Decyzje o tym zwolnieniu podejmuje Minister Sprawiedliwości lub upoważniona przez niego osoba. Okres warunkowego zwolnienia wynosi do 3, a wyjątkowo do 5 lat. W tym czasie osoba zwolniona może być oddana pod dozór kuratora. Na skazanego sąd może nałożyć określone obowiązki. Popelnienie przez skazanego w okresie próby nowego przestępstwa skutkuje odwołaniem (obligatoryjnie) warunkowego zwolnienia, natomiast przy naruszeniu nałożonych obowiązków odwołanie *parole* jest fakultatywne.

ad. 3. Nadzór kuratora może też być zastosowany przy orzeczeniu przez sąd pracy społecznie użytecznej (*community service*).

ad. 4. Probację stosuje się wobec szczególnych kategorii sprawców (np. osób z ograniczoną poczytalnością, bądź niepoczytalnych - art. 68-69 k.k., czy osób wymagających specjalistycznego leczenia - art. 49 §2 k.k. - przy zastosowaniu określonych środków⁶⁰, np. umieszczeniu w zakładzie zabezpieczenia (*security detention* - §70). W takich sytuacjach dozór kuratora jest obligatoryjny (§71 k.k.).

Stosując nadzór kuratora sąd może zobowiązać sprawcę do spełnienia różnego rodzaju obowiązków. Dotyczą one różnych dziedzin życia skazanego, np. podjęcia pracy, nauki,

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Danii, za pośrednictwem Rady Europy,
- wyciąg z duńskiego Kodeksu karnego.

⁵⁷ Por. A. Wąsek: *Duńskie prawo karne*, „Przegląd Prawa Karnego” 1992, nr 6, s. 79 i nast.

⁵⁸ Ibidem, s. 82.

⁵⁹ Możliwość warunkowego przedterminowego zwolnienia wprowadzona została w duńskim Kodeksie karnym z 1930 r. Por. *Probation and Parole in Denmark*. The Danish Welfare Society. July 1971. s. 4.

⁶⁰ W duńskim Kodeksie karnym środki te są określane jako „inne konsekwencje czynu karalnego”
Por. A. Wąsek: *Duńskie prawo karne*, „Przegląd Prawa Karnego” 1992, nr 6, s. 70-90.

kształcenia zawodowego, spędzania wolnego czasu, przebywania w określonym środowisku itp.

Stawia się wymagania, aby skazany powstrzymał się od nadużywania alkoholu i używania środków odurzających i psychotropowych, aby poddał się leczeniu w przypadku uzależnienia od tych środków, czy alkoholu, lub leczeniu psychiatrycznemu.

Sąd może zobowiązać sprawcę do nieutrzymywania kontaktu z określonymi osobami, do systematycznego wypełniania zobowiązań finansowych (np. płatności alimentów), do poddania się kontroli kuratora w zakresie dysponowania swymi dochodami, do naprawienia szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu itp.

Naruszenie tych warunków przez skazanego może spowodować następujące reakcje sądu: a) udzielenie ostrzeżenia, b) zmianę obowiązków, c) przedłużenie okresu próby, d) zarządzenie wykonania kary, e) orzeczenie innego środka.

Nałożone obowiązki sąd może modyfikować albo anulować. W przypadku popełnienia przez skazanego w trakcie próby nowego przestępstwa sąd orzeka karę pozbawienia wolności lub inny środek.

Przedterminowe warunkowe zwolnienie z więzienia następuje z reguły po odbyciu 2/3 a wyjątkowo po odbyciu 1/2 kary, ale nie wcześniej niż po 2 miesiącach pobytu w zakładzie karnym. Warunkowego zwolnienia nie stosuje się, jeżeli do końca kary pozostało mniej niż 30 dni. Okres próby przy warunkowym zwolnieniu nie może być określony na więcej niż 3 lata, jednak gdy do zakończenia wykonania kary pozostało sprawcy ponad 3 lata, okres ten może być przedłużony do 5 lat.

Przez cały okres próby, lub jego część sprawca może być poddany nadzorowi kuratora. Sąd może także nałożyć na skazanego obowiązki, podobnie jak przy warunkowym skazaniu.

Sankcje za niewywiązywanie się z tych obowiązków oraz popełnienie nowego przestępstwa są analogiczne jak przy instytucji warunkowego skazania.

Duński system probacji opiera się głównie na kadrze kuratorów zawodowych. Liczba kuratorów społecznych jest niewielka, mają oni pod opieką około 4% ogółu skazanych poddanych nadzorowi. Kuratorzy są zatrudnieni przez Departament Więziennictwa i probacji Ministerstwa Sprawiedliwości. W całym kraju funkcjonują 22 lokalne biura probacji, które współpracują z sądami, ale są od nich niezależne.

Kuratorzy utrzymują ścisły kontakt z osobami powierzonymi ich pieczy, z reguły odwiedzając je w miejscu zamieszkania, w początkowym okresie dozoru co najmniej 1 raz w tygodniu. Kuratorzy są zobowiązani do zachowania w tajemnicy danych dotyczących ich podopiecznego⁶¹. Obowiązkiem kuratora jest zawiadomienie sądu jeżeli podopieczny nie przestrzega warunków dozoru. Również kuratelny może zgłosić sądowi swoje zastrzeżenia co do sposobu sprawowania nadzoru przez kuratora.

Uprawnienia kuratorów w przypadku naruszenia przez skazanych warunków próby są dość ograniczone. Kurator może udzielić ostrzeżenia (*warning*) swemu podopiecznemu, może też złożyć wniosek do sądu o zmianę nałożonych na skazanego obowiązków, odwołanie warunkowego skazania czy warunkowego zwolnienia z więzienia.

Probacja wobec nieletnich

Wiek odpowiedzialności karnej jest ustalony na 15 lat. Wobec nieletnich sprawców przestępstw będących w wieku poniżej 15 lat stosuje się środki wychowawcze przewidziane w

⁶¹ A. K r e m p l e w s k i, R. M u s i d ł o w s k i: *System opieki społecznej oraz instytucje dla nieletnich w Danii*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” Warszawa 1998, nr 18, s. 98-114.

ustawie o opiece społecznej z 1975 r. Zajmują się tymi nieletnimi lokalne wydziały opieki społecznej (*local welfare department*), które oprócz oferowania różnych form pomocy nieletniemu i jego rodzinie, mogą go umieścić w zakładzie wychowawczym (otwartym, półotwartym, bądź zamkniętym) a także poddać go nadzorowi wykonywanemu przez pracownika socjalnego.

Młodzi ludzie w wieku 15-18 lat mogą być, zgodnie z §15 Kodeksu karnego skazani za popełnienie przestępstwa. Z reguły jednak są przekazywani do ośrodków socjalnych (*social services*) przy jednoczesnym warunkowym skazaniu, prokurator może odstąpić od oskarżenia (*withdrawal of charges*) na okres próby od 1 do 2 lat, zobowiązując młodego człowieka (15-18 lat) do spełnienia określonych warunków (z których najważniejszym jest niepopęlenie nowego przestępstwa). Prokurator również może w tym przypadku zastosować grzywnę. Decyzja prokuratora o odstąpieniu od oskarżenia musi być zaakceptowana przez sędziego.

VI. FINLANDIA*

Probacja wobec osób

W ciągu ostatnich 20 lat fiński system prawa karnego⁶² był poddany głębokim reformom. Poszukiwano możliwości odmiennego reagowania na przestępczość. Celem wprowadzenia sankcji alternatywnych (które po okresie eksperymentalnym zostały upowszechnione⁶³) było ograniczenie liczby osób skazywanych na karę bezwzględnej pozbawienia wolności⁶⁴.

System probacji w Finlandii nie jest tak powszechnie obowiązujący⁶⁵ jak w innych krajach nordyckich. Probacja rozumiana jako instytucja, według której skazany poddany jest nadzorowi kuratora, orzekana jest przede wszystkim wobec osób młodych w ściśle określonym wieku.

Fiński system prawny przewiduje wobec osób w wieku od 15 do 21 lat możliwość zastosowania nadzoru kuratora przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności (zawiesić można karę do 2 lat pozbawienia wolności).

Wobec wszystkich osób, którzy uzyskali wiek odpowiedzialności karnej, tj. 15 lat:

- 1) przy orzeczeniu pracy społecznie użytecznej (*community service*) w wymiarze od 20 do

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Finlandii, za pośrednictwem Rady Europy,
- niepublikowane materiały uzyskane z The Probation and Aftercare Association - nt. „*Organization and Resources of the Probation Service*”. W opracowaniu tym terminy „probation officer” - kurator i „social worker” - pracownik socjalny stosuje się zamiennie,
- tekst: *The Young Offenders Act* (31 May 1940/262),
- M. Joutsen : *Finland. Criminal Justice System in Europe*. European Institute for Crime Prevention and Control. HEUNI, Helsinki 1995.

⁶² Obowiązujący od 1889 r. Kodeks karny był wielokrotnie nowelizowany.

⁶³ Np. orzekanie Community Service zostało eksperymentalnie wprowadzone w grudniu 1991 r. (ustawą z 14 grudnia 1990 - 1990/1105) i dekretem z 28 grudnia 1990 (1990/1259) na okres 3 lat i następnie od kwietnia 1994 r. zostało rozszerzone na cały kraj - do końca grudnia 1996 r. (ustawa z 25 marca 1994 - 1994/227). Por. M. Joutsen: *Finland. Criminal Justice Systems in Europe*. Heuni, Helsinki 1995, s. 20.

⁶⁴ Zbiorowość więźniów od 1970 r. do 1996 r. wyraźnie zmalała. Średnia liczba więźniów wynosi obecnie około 3.400, tj. 68 skazanych przypada na 100 tys. mieszkańców. Por. The Probation and Aftercare Association, (niepublikowane), s. 2.

⁶⁵ Na temat przyczyn ograniczeń we wprowadzaniu probacji w Finlandii por. J. S k u p i ń s k i: *Warunkowe skazanie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 1992, s. 185 i nast.

200 godzin (które jest alternatywą kary pozbawienia wolności w wymiarze nie przekraczającym 8 miesięcy),

2) przy warunkowym przedterminowym zwolnieniu z zakładu karnego (*parole*⁶⁶).

O probacji decyduje sąd, przy zwolnieniu więźnia z zakładu karnego decyzję o nadzorze kuratora podejmują władze więzienne.

Sprawcy przestępstw w wieku 15-20 lat (młodociani) odpowiadają na podstawie *Young Offenders Act* (1940/262). Wobec tych sprawców w odróżnieniu od przestępców dorosłych stosuje się szereg ulg zarówno przy orzekaniu, jak i wykonywaniu sankcji (np. sądy częściej stosują odroczenie orzeczenia kary lub zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności⁶⁷). Wobec sprawcy, który popełnił przestępstwo w wieku poniżej 18 lat nie można orzec kary bezwzględnej pozbawienia wolności.

Organizacją o zasięgu narodowym jest Stowarzyszenie Probacji i Opieki Następcej (*Probation and Aftercare Association*), które odpowiada za nadzorowanie i udzielanie pomocy osobom, wobec których zastosowano probację.

Stowarzyszenie ustanowione w 1870 r., początkowo jako organizacja prywatna, od 1975 r., ma status instytucji publicznej, finansowanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości i samorząd lokalny. Działalność merytoryczną i finansową Stowarzyszenia kontroluje Departament Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości.

Organizowaniem i wykonywaniem nadzoru zajmuje się Centralne Biuro Probacji, które znajduje się w Helsinkach, a w każdej prowincji funkcjonuje co najmniej jedno biuro okręgowe (rejonowe lub dzielnicowe) probacji. Ogółem Biura probacji dysponują 260 etatami, w poszczególnych rejonach jest od 3 do 40 pracowników. Dyrektor ośrodka musi mieć wyższe studia (ze stopniem magisterskim) a pracownicy merytoryczni (tj. pracownicy socjalni [*social worker*] lub kuratorzy [*probation officer*] - zwani w dalszym ciągu tekstu kuratorami) też powinni mieć wyższe wykształcenie, głównie z dziedziny nauk społecznych. Pożądane jest także specjalne przeszkolenie w zagadnieniach pracy socjalnej.

System probacji jest oparty głównie na pracy kuratorów zawodowych. Oprócz pracowników etatowych, działają też wolontariusze, którzy muszą przejść specjalistyczne przeszkolenie, a ich praca jest kontrolowana przez zawodowych kuratorów. Wolontariusze mają pod nadzorem około 1/3 młodocianych sprawców przestępstw oraz około 1/5 więźniów warunkowo zwolnionych z zakładów karnych.

Kuratorzy mają stosunkowo dużą niezależność od wymiaru sprawiedliwości w sprawach merytorycznych, biura probacji usytuowane są poza budynkami sądowymi. Warto dodać, że mimo podległości finansowej kuratorów i biur probacji (od Ministerstwa Sprawiedliwości) przeważa opinia, że współpraca układa się właściwie i nie są przewidywane zmiany w tej dziedzinie.

Ustawowe zadania kuratorów są bardzo szerokie:

- 1) przeprowadzanie wywiadów środowiskowych (przed sprawą sądową) i opracowywanie obszernego raportu dla potrzeb sądu,
- 2) nadzór nad młodocianymi warunkowo skazanymi,
- 3) nadzór nad osobami warunkowo zwolnionymi z więzienia,
- 4) nadzór nad osobami, wobec których orzeczono *community service*,

⁶⁶ Jak wiele innych fiński system prawny rozróżnia probację i *parole* (tj. warunkowe, przedterminowe zwolnienie skazanego z więzienia). Wobec przestępców pierwszy raz karanych z reguły stosuje się *parole* po spędzeniu przez nich w więzieniu połowy orzeczonej kary; wobec recydywistów po odbyciu przez nich 2/3 kary. Skazani na dożywocie mogą uzyskać *parole* tylko na podstawie prawa łaski stosowanego przez prezydenta. W latach 1992-1994 wobec około 16% zwolnionych z więzienia stosowano nadzór kuratora.

⁶⁷ Wobec tych sprawców stosuje się często nadzór kuratora.

5) praca z więźniami (i pracownikami więzienia) celem przygotowania skazanych do życia na wolności,

6) opieka następcza wobec osób zwolnionych z więzienia (która obejmuje m.in. udzielanie pomocy finansowej, pomoc w znalezieniu pracy, a także mieszkania, pomoc w ważnych życiowych sprawach, poradnictwo, kierowanie na leczenie w związku z nadużywaniem alkoholu lub substancji odurzających itp.),

7) współpraca z policją, sądami, więzieniami, opieką społeczną i służbą zdrowia, stowarzyszeniem AA, kościołami i związkami religijnymi itp.

Niektóre z zadań należących do kuratorów warto bliżej omówić. Wywiad środowiskowy z reguły przeprowadzany jest dla sądu co do sprawcy w wieku 15-20 lat podejrzanego o popełnienie przestępstwa, z powodu którego może być skazany na karę pozbawienia wolności. Istotne jest opisanie warunków życiowych sprawcy, oraz powodów, które mogły się przyczynić do zaistnienia przestępstwa.

Jeszcze niedawno kuratorzy byli zobowiązani do reprezentowania sprawcy będącego w wieku 15-18 lat przed sądem. Obecnie, zgodnie z Child Welfare Act jest to obowiązek Urzędu Opieki nad Dzieckiem i kuratorzy przekazują to zadanie do kompetencji rad miejskich.

Kuratorzy przygotowują też więźniów do zwolnienia z zakładów karnych, co służy również umożliwieniu skazanym nawiązania dobrych kontaktów z ich przyszłymi kuratorami, którzy będą im pomagać w warunkach życia na wolności. Obecnie kuratorzy nadzorują warunkowo zwolnionych skazanych, wobec których taki nadzór jest zastosowany (parole). Wcześniej to zadanie należało do policji. W praktyce jednak nadzorowanych jest około 16% zwalnianych więźniów.

Nadzorowaniem osób warunkowo zwolnionych zajmują się też, jak już wspomniano, wolontariusze (czyli kuratorzy społeczni). Muszą być oni jednak odpowiednio przeszkoleni.

Zakres obowiązków kuratorów zajmujących się opieką następczą jest bardzo duży i niezmiernie trudny do realizacji. Przede wszystkim bardzo często jest to pomoc w uzyskaniu mieszkania czy wręcz „oferowanie” mieszkania osobie zwolnionej. Kurator stara się o uzyskanie takich mieszkań w samorządzie lokalnym (w tym celu ma stały kontakt z władzami samorządu, ogląda te mieszkania, sprawdza, jakie są tam warunki i czy mieszkanie może być przekazane skazanemu do użytkowania). W niektórych rejonach kraju ośrodki probacyjne mają w swojej dyspozycji takie mieszkania, w których skazani mogą mieszkać. Kuratorzy mają też stałe kontakty z urzędami zatrudnienia i pomagają warunkowo skazanym w załatwieniu pracy.

W aktualnej koncepcji pracy kuratora podkreśla się, że nie powinna być ona zbyt wyspecjalizowana. Nie jest dobrze jeśli temu samemu sprawcy (przestępcy) pomaga kilku kuratorów „specjalistów”; kontrola i pomoc dla osób nadzorowanych nie powinna być wykonywana przez kilka osób. Celem pracy kuratora powinno być traktowanie swoich podopiecznych i ich potrzeb w sposób całościowy.

Możliwości dyscyplinowania przez kuratora swoich podopiecznych, jeśli nie stosują się oni do warunków, jakie powinni spełniać (dotyczy to zwłaszcza osób warunkowo zwolnionych) omówiono poniżej.

Jeżeli skazany zwolniony warunkowo nie spełnia nałożonych na niego obowiązków np. unika kontaktu z kuratorem, nadużywa alkoholu, nie podejmuje leczenia itp., kurator może udzielić mu ostrzeżenia. Może też zwrócić się do policji o wysłanie podopiecznemu nakazu aresztowania - ostateczną decyzję o ponownym skierowaniu do więzienia celem odbycia pozostałej kary - podejmuje sąd. Taka sytuacja zdarza się jednak stosunkowo rzadko.

Kuratorzy zawodowi nadzorują też sprawców, wobec których orzeczono obowiązek pracy społecznie użytecznej (*community service*).

Orzeczenie obowiązku pracy społecznie użytecznej jest niezależną sankcją alternatywną do kary bezwzględnej pozbawienia wolności.

Należy podkreślić, że w praktyce *community service* jest dokładniej i bardziej jednolicie zorganizowana i uregulowana niż probacja, a zadania i prawa kuratora są precyzyjniej określone. Jeśli sprawca narusza warunki wyroku, biuro probacji udziela mu pisemnego upomnienia, a w poważniejszych sprawach kieruje bezzwłocznie raport do prokuratora, który przekazuje go sądowi. Sprawę rozpatruje i wydaje decyzję ten sam sąd, który orzekł *community service*. Sąd odwołuje około 10% orzeczeń pracy społecznie użytecznej.

Głównym celem nadzoru jest pomoc osobom skazanym i wsparcie ich wysiłków w powrocie do społecznie akceptowanego życia. A także nadzór nad ich postępowaniem, dla uniknięcia dalszej ich dezintegracji ze społeczeństwem i ponownej przestępczości.

Warunki nadzoru muszą być jasno sformułowane i zakomunikowane podopiecznemu na samym początku okresu probacji. Osoba skazana musi znać „reguły gry” i pierwszym obowiązkiem kuratora jest poinformowanie jej o tym.

Kurator stosuje w swoim działaniu metody pracy socjalnej, z reguły jest to praca z indywidualnym przypadkiem (metoda *case work*). Kontakty kuratora z osobą dozorowaną muszą być oparte na wzajemnym zaufaniu i szacunku. Prawa i obowiązki podopiecznego i kuratora są jasno określone i precyzyjnie wyrażone. Kurator musi działać w sposób indywidualny, elastyczny, dostosowany do potrzeb podopiecznego i sytuacji, w jakiej on się znajduje. Spotkania z kuratorem odbywają się przeważnie w biurze probacji, lub w miejscu neutralnym, np. w kawiarni. Kurator odwiedza podopiecznego w domu tylko za jego zgodą. Częstość kontaktów zależy od sytuacji, ale za minimum uważa się 2 spotkania w miesiącu.

Jeden kurator ma rocznie przeciętnie pod swoją opieką około 40 osób, wobec których sąd orzekł obowiązek pracy społecznie użytecznej.

W inny sposób określając obciążenie pracą kuratora, biorąc pod uwagę wszystkie osoby będące pod jego kontrolą można określić, że dziennie ma kontakt z około 30 podopiecznymi.

Prowadzone przez kuratorów akta podopiecznych, w których m.in. zawarte są informacje o postępach prowadzonego nadzoru są po jego zakończeniu przekazywane do Departamentu Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości, a po 2 latach niszczone.

Probacja wobec nieletnich

Wiek odpowiedzialności karnej jest ustalony na 15 lat. Nieletni, którzy popełnili przestępstwo poniżej tego wieku są zgodnie z Child Welfare Act (1983/683) skierowani do komunalnego ośrodka opieki społecznej lub urzędu opieki nad dzieckiem (*Child Welfare Board*).

Kurator sprawujący nadzór nad nieletnimi posługuje się często metodą pracy grupowej. Z reguły współpracuje też ściśle z jego rodziną.

Nieletni i młodociany, wobec którego orzeczono nadzór winien kontaktować się z kuratorem na jego życzenie i spełniać bez zwłoki jego polecenia, informować kuratora o swoim miejscu zamieszkania i miejscu pracy i bez zgody kuratora nie zmieniać ich. Na wniosek kuratora nadzór może być wcześniej odwołany, o ile młodociany dobrze się zachowuje przez okres co najmniej 6 miesięcy trwania nadzoru.

Probacja wobec osób dorosłych⁶⁸

Probacja w sprawach karnych wobec osób dorosłych została najpierw wprowadzona w Kodeksie postępowania karnego z 1958 r.⁶⁹ a następnie do uchwalonego w 1992 r. Kodeksu karnego. Zastosowanie nadzoru (probacji) nad osobą skazaną jest możliwe w następujących przypadkach:

1. Skazania na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania i poddaniem skazanego próbie (*sursis avec mise à l'épreuve*). Wobec sprawcy przestępstwa, który został skazany na karę więzienia nie przekraczającą 5 lat - sąd może zawiesić wykonanie kary i poddać go próbie na okres nie krótszy od 18 miesięcy i nie dłuższy niż 3 lata (art. 132-41, oraz 132-42 Kodeksu karnego z 22 lipca 1992 r.). Możliwe jest także zawieszenie tylko części orzeczonej kary.

2. Orzeczenia wobec sprawcy pracy społecznie użytecznej (*travail d'intérêt général*).

3. Orzeczenie wobec sprawcy zakazu pobytu w określonych miejscach.

4. Warunkowego przedterminowego zwolnienia z zakładu karnego.

Sąd orzekający lub sędzia penitencjarny określa, jakim środkiem kontroli musi się poddać skazany w okresie próby i jakie obowiązki powinien spełniać w tym czasie. Środki kontroli wymienione w art. 132-44 kodeksu karnego są następujące:

1. Zgłaszanie się na wezwanie sędziego lub kuratora.

2. Przyjmowanie wizyt kuratora, udzielanie mu informacji oraz dostarczanie dokumentacji pozwalających na kontrolowanie jego warunków bytowych i wykonywania obowiązków.

3. Informowanie kuratora o zmianach pracy.

4. Informowanie kuratora o zmianie miejsca zamieszkania lub o opuszczeniu tego miejsca na okres powyżej 15 dni oraz o swym powrocie.

5. Uzyskiwanie zezwolenia od sędziego penitencjarnego na każdy wyjazd za granicę, a także na zmiany pracy i miejsca zamieszkania gdyby miały one przeszkadzać mu w wykonywaniu obowiązków.

Sąd orzekający lub sędzia penitencjarny może nałożyć ponadto na skazanego różne z wymienionych w art. 132-45 k.k. obowiązków. Skazany może więc być zobowiązany do:

1) pracy w swoim zawodzie lub nauki zawodu,

2) ustanowienia swego miejsca zamieszkania w określonym miejscu,

3) poddania się badaniu lekarskiemu, leczeniu lub opiece, również w szpitalu,

4) wykazywania się braniem udziału w ponoszeniu ciężarów rodzinnych, lub regularnego wywiązywania się z obowiązku alimentacyjnego,

5) naprawienia zgodnie ze swymi możliwościami w całości lub w części szkód spowodowanych przestępstwem, nawet jeśli powództwo cywilne nie zostało rozstrzygnięte,

6) wykazania, że zgodnie ze swoimi możliwościami, spłaca należności na rzecz Skarbu Państwa, powstałe wskutek skazania,

7) zobowiązanie się do nieprowadzenia niektórych pojazdów wskazanych w określonych kategoriach prawa jazdy, przewidzianych przez Kodeks drogowy,

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Francji, za pośrednictwem Rady Europy,

- wyciąg z francuskiego Kodeksu postępowania karnego,

- tekst: *Ordonnance No 45-174 du 2 février 1945 relative à l'enfance délinquante* „Journal Officiel de la République Française du 4 février 1945”,

- tekst: *Code pénal, Nouveau code penal*. Edition Dalloz, Paris. 1992-1993

⁶⁸ Tekst ten - autorstwa K. Poklewskiego-Kozieli i D. Wójcika - został opublikowany w nieco zmienionej formie w Księdze Pamiątkowej pod red. prof. L. B o g u n i poświęconej Prof. dr hab. Józefowi Wąsikowi,

⁶⁹ Por. R. M e l r l é , A. V i t u : *Traité de droit criminel*, Paris 1967, s. 616-625.

- 8) unikania działalności zawodowej przy okazji której przestępstwo zostało popełnione
- 9) powstrzymywania się od przebywania w określonych miejscach
- 10) nieuczestniczenia w zawieraniu zakładów na pieniądze, także w biurach totalizatora,
- 11) unikania miejsc sprzedaży i podawania napojów alkoholowych,
- 12) unikania odwiedzania niektórych skazanych, w szczególności współników popełnionego przestępstwa,
- 13) unikania kontaktów z niektórymi osobami, w szczególności z ofiarą przestępstwa,
- 14) nieposiadania i nienoszenia broni.

Sędzia penitencjarny czuwa nad wykonaniem kary, może on modyfikować lub zaostrzać obowiązki, którym skazany ma się poddać. Może także wszcząć postępowanie zmierzające do odwołania warunkowego zwolnienia skazanego z zakładu karnego.

Sąd orzekający może odwołać zawieszenie kary z poddaniem próbie, gdy skazany popełni nowe przestępstwo. Natomiast gdy skazany nie wywiązuje się z nałożonych obowiązków o takim odwołaniu decyduje sąd penitencjarny. Przy podejmowaniu takiej decyzji brane są pod uwagę opinie i wnioski kuratorów.

Środki probacyjne wykonują sędziowie penitencjarni i Komitety Probacji i Pomocy Zwolnianym (*Committees de probation et d'assistance aux libérés*). Sędzia penitencjarny ściśle współpracuje z Komitetem Probacji. Komitety są w zasadzie usytuowane przy każdym sądzie pierwszej instancji dla poważniejszych spraw (*Tribunal de Grande Instance*).

Komitet Probacji składa się z kuratorów (ich liczba jest różna w zależności od wielkości sądu, przy którym Komitet działa), dyrektora i personelu administracyjnego. Dyrektor jest odpowiedzialny za organizację pracy kuratorów i współpracę Komitetu Probacji z innymi instytucjami publicznymi i prywatnymi zajmującymi się działalnością na rzecz pomocy sprawcom przestępstw i ich integracją społeczną. Dyrektor wyznacza również kuratora do sprawowania nadzoru w konkretnej sprawie i czuwa nad tym, by działał on ściśle według instrukcji przekazanych przez sędziego penitencjarnego, a także udziela kuratorowi niezbędnej pomocy w pełnieniu jego funkcji. Kurator składa sędziemu penitencjarnemu regularne (co najmniej 1 raz w miesiącu) sprawozdania ze swej pracy w każdej konkretnej sprawie. Z działalności Komitetu Probacji dyrektor składa sprawozdanie do sądu i sędziego penitencjarnego. Kurator podejmuje działania, które mają pomóc podopiecznemu w jego integracji ze społeczeństwem, a także sprawdza czy przestrzega on warunków, którym go poddano i czy wypełnia nałożone na niego obowiązki. Informuje sędziego penitencjarnego (odpowiadając na jego pytania, lub z własnej inicjatywy) o sytuacji podopiecznego, tak aby sędzia mógł podjąć wszelkie właściwe decyzje. Kurator, informując sędziego o niewywiązywaniu się skazanego z obowiązków, może składać wnioski i sugestie co do zastosowania innych lub zaostrzeniu już go obowiązujących.

Kuratorzy spełniają również pewne funkcje przed wyrokiem, przeprowadzając wywiady środowiskowe (*enquête de personnalité*) na zlecenie sędziego śledczego (*juge d'instruction*) lub Prokuratora Republiki.

Probacja będąca środkiem o charakterze sądowym, jest orzekana przez sąd i podlega jego kontroli, która najczęściej jest dokonywana przez sędziego penitencjarnego. Nie można więc uznać probacji za formę dyjurydyzacji (*diversion*).

Komitety Probacji, jak wspomniano, istnieją w zasadzie przy każdym sądzie pierwszej instancji. Oprócz kuratorów zawodowych, mogą pełnić te funkcje kuratorzy społeczni lub pracownicy służb socjalnych desygnowani w tym celu do Komitetu. Dyrektora Komitetu powołuje Minister Sprawiedliwości. Podległość Komitetu Probacji organom sądowym jest całkowita, a praca kuratorów jest kontrolowana przez sędziów penitencjarnych (sprawozdania, raporty roczne, konieczność przestrzegania instrukcji sędziego, wnioski do niego). O ile kurator nie wykonuje dobrze swoich obowiązków sędzia może mu odebrać powierzoną sprawę. Panuje pogląd, że zakres władzy sędziego penitencjarnego i kompetencje dyrektora Komitetu Probacji

są wystarczające do zapewnienia skuteczności kontroli osób poddanych probacji. Z jednej strony nie chciano stworzyć zbyt ustrukturalizowanej formy Komitetu Probacji, a z drugiej przy zapewnieniu niezbędnej kontroli, dano mu pewną autonomię. Chodziło również o to, aby nadmiernie nie obciążać sędziów penitencjarnych, zwykłymi, codziennymi sprawami, w których musieliby podejmować decyzje dotyczące „zwykłego zarządzania”.

Liczba osób będących pod nadzorem kuratora jest różna w zależności od wielkości sądu i liczby skazanych. Przeciętnie kurator nadzoruje jednocześnie kilkudziesięciu skazanych.

Probacja wobec nieletnich

Szukając początków systemu probacyjnego w odniesieniu do nieletnich we Francji, trzeba odwołać się do ustawy z dnia 22 lipca 1912 r. o dzieciach przestępcach (*loi sur l'enfance délinquante*), która nie tylko wykreowała odrębne, specjalistyczne sądy dla nieletnich (pierwszy z nich powstał w Paryżu) ale wprowadziła tzw. system wolności nadzorowanej (*régime liberté surveillée*), czyli system kurateli (probacji). Był to początek kształtowania się środków wobec nieletnich wykonywanych w środowisku otwartym⁷⁰.

Na prawdziwy rozwój tego systemu trzeba jednak było czekać do wejścia w życie dekretu z dnia 2 lutego 1945 r. (*Ordonnance du 2 février 1945 relative à l'enfance délinquante*)⁷¹. Z niewielkimi zmianami obowiązuje on do dziś. Wprowadził jako regułę stosowanie środków wychowawczych wobec nieletnich, a jedynie wyjątkowo możliwość orzekania kary⁷². Duży nacisk kładziono na wszechstronne badanie warunków wychowawczych i osobowości nieletniego oraz konieczność wyboru i zastosowania środka wychowawczego dostosowanego do konkretnego nieletniego i jego sytuacji rodzinnej i osobistej.

Charakteryzując system wymiaru sprawiedliwości warto podkreślić wysokie kwalifikacje osób zajmujących się nieletnimi (np. sędziowie, prokuratorzy, kuratorzy), co jest warunkiem skuteczności działania tych organów, pozwala także na stosowanie wobec nieletnich środków najlepiej odpowiadających ich potrzebom i zapewnia kontynuację działań wychowawczych i opiekuńczych podjętych wobec nich przez sąd.

Francuski wymiar sprawiedliwości dotyczący nieletnich obejmuje dwie kategorie dzieci i młodzieży do 18 lat:

1) dzieci, których „zdrowie, bezpieczeństwo lub moralność są zagrożone (*enfant en danger*) - w tym przypadku interwencja sądu dla nieletnich następuje na podstawie Kodeksu cywilnego,

2) nieletni, którzy popełnili przestępstwo.

Te dwie kategorie dzieci, jak to zresztą widać w praktyce, nie są tak odrębne, jak to określa regulacja prawna. I może dlatego, chociaż istnieją różnice w postępowaniu wobec tych nieletnich (np. możliwość stosowania kar wobec nieletnich przestępców), to obserwuje się też stopniowe ujednoczanie podejścia wobec nich przez wymiar sprawiedliwości i instytucje wychowawcze.

W ciągu wielu lat system wolności nadzorowanej, inaczej mówiąc probacji, kierowany przez Dyrekcję Wolności Nadzorowanej (*Direction de Libertée*) ulegał różnym przekształceniom⁷³. Przed wszystkim w połowie lat 70-tych ograniczono bardzo znacznie liczbę kuratorów społecznych, nieprofesjonalnych (*déleguée bénévoles*), a oparto się głównie

⁷⁰ J.F. R e n n u c i: *Droit pénal des mineurs*, Masson, Paris, Milan, Barcelonę, 1994.

⁷¹ *Ordonnance No 45-174 du 2 février 1945 relative à l'enfance délinquante*, „Journal Officiel de la République Française du 4 février 1945”.

⁷² A. W a l c z a k-Ż o c h o w s k a: *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich. Studium prawno-porównawcze*. Warszawa, Wyd. Prawnicze, 1988.

⁷³ J.F. R e n n u c i: op.cit.

na profesjonalnie przygotowanych kuratorach zawodowych (*délegués permanents*). Ustawą z dnia 30 lipca 1987 r. powołano przy sądach de grande instance tzw. Służby Wychowawcze (*Service éducatif auprès du Tribunal* w skrócie SEAT). Są one formalnie niezależne od sądownictwa. Przyjęły funkcje, które poprzednio należały do *service de la liberté surveillée* i do *permanence éducative*⁷⁴. Wykonują obecnie zadania zarówno wobec nieletnich przestępców, jak i nieletnich zagrożonych (*en danger*). Jest to szczególnie istotne w ujednoczeniu opieki sądowej nad tymi dwoma kategoriami dzieci.

W początkowych latach funkcjonowania systemu wolności nadzorowanej (*liberté surveillée*), był on wyodrębniony od innych służb i instytucji wychowawczych, np. różnego rodzaju służb wykonujących środki wychowawcze w środowisku otwartym, ale nie połączonych z nadzorem kuratora (w ramach *liberté surveillée*), czy od różnych placówek i internatów, zakładów, w których umieszczono nieletnich, i które miały mniej lub bardziej otwarty charakter. Dalszy rozwój tych różnych instytucji i służb powodował stopniową ich unifikację. W konsekwencji tego procesu Dyrekcja Wolności Nadzorowanej (*Direction de la Liberté Surveillée*) nie tylko zmieniła nazwę na Dyrekcję Sądowej Ochrony Młodzieży (*Direction de la Protection Judiciaire de la Jeunesse*), ale też znacznie poszerzyła zakres swych kompetencji i zadań. Jest ona (podobnie jak i poprzednia instytucja) podporządkowana Ministerstwu Sprawiedliwości. Obejmuje oprócz tzw. Służb Wychowawczych przy wspomnianych sądach zajmujących się szeroko rozumianą probacją, także inne służby jak: ośrodki pracy diagnostyczno-wychowawczej (*centres d'action éducative*) i ośrodki pracy wychowawczej (z internatem), (*foyer d'action éducative*).

Powstaje pytanie w jakich przypadkach i sytuacjach jest stosowana probacja wobec nieletnich? Instytucja wolności nadzorowanej ma szczególny charakter. Jest to środek, który może być łączony w zasadzie z różnymi innymi środkami stosowanymi przez sędziego dla nieletnich lub sąd dla nieletnich zarówno przed rozprawą (np. w trakcie przeprowadzania obserwacji nieletniego w środowisku otwartym) jako środek zapobiegający uchylaniu się od sądu, jak i w wyniku rozprawy jako zastosowany środek, a także przy orzeczeniu kary wobec nieletniego (np. kary pozbawienia wolności z zawieszeniem z poddaniem próbie, czy orzeczeniu wobec nieletniego tzw. pracy społecznie użytecznej - (*travail d'interet général*). Przy stosowaniu instytucji wolności nadzorowanej - na nieletniego nakłada się pewne obowiązki, ale jednocześnie pozostawia się go na wolności⁷⁵. Warto jednocześnie dodać, że system środków wychowawczych orzekanych wobec nieletnich jest elastyczny i że sędzia lub sąd dla nieletnich może je zmienić w trakcie ich wykonywania.

Określmy nieco bliżej na czym polegają zadania i działalność Służb Wychowawczych, które m.in. wypełniają funkcje probacyjne. Zatrudnieni w nich pracownicy, zwani wychowawcami (*éducateurs*), mają bardzo różnorodne i szerokie zadania i kompetencje. Wykonują oni na rzecz sądu prace o charakterze diagnostyczno-wychowawczym, np. przeprowadzając wywiady, dokonują diagnozy osobowości nieletniego, stawiają prognozę co do jego przyszłego zachowania i na tej podstawie sporządzają opinię o nieletnim, w której proponują zastosowanie odpowiedniego środka wobec nieletniego. Służą również poradą i pomocą nieletnim i ich rodzinom - pełniąc jakby rolę poradni wychowawczej. W przypadku zatrzymania nieletniego (przez sąd) w areszcie tymczasowym (*detention provisoire*) wychowawcy utrzymują z nim kontakt, mają stałe dyżury w areszcie, starają się nieletniego przygotować do zwolnienia, umożliwiając i organizując jak najlepsze warunki funkcjonowania

⁷⁴ P. Stępnia k: *Środowisko otwarte jako alternatywa dla więzienia. Z doświadczeń francuskich*. PDW „Ławica”, Poznań 1997.

⁷⁵ R. Ottenhof, J.F. Rennuci: *France*, w: D.L. Shoemaker; (ed.): *International Handbook on Juvenile Justice*. Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, 1996.

na wolności. (Ta działalność wychowawców przyczyniła się do zmniejszenia liczby nieletnich umieszczonych w areszcie tymczasowym z 6087 w 1980 r. do 2057 w 1990 r.)⁷⁶. Wykonują oni także środki wychowawcze (*measures d'action éducative*) orzeczone przez sąd dla nieletnich (sędzię dla nieletnich) wobec nieletnich zagrożonych i popełniających przestępstwa.

Zadania zatrudnionych w SEAT wychowawców (kuratorów, choć nie są oni odpowiednikami kuratorów polskich) są, jak powiedziano, różnorodne. Przygotowując opinie dla sądów wykonują pracę, która w Polsce należy do pracowników rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych. Pełnią też funkcje w zakresie opieki postpenitencjarnej oraz poradnictwa psychologiczno-wychowawczego. Wykonują także środki wychowawcze czyli sprawują faktyczny nadzór nad nieletnimi, także wobec tych, którzy mają orzeczoną karę pozbawienia wolności z zawieszeniem na okres próby (i w tym przypadku są „prawdziwymi” kuratorami). Trzeba przy tym podkreślić, że w tym ostatnim przypadku ich rola nie polega wyłącznie na kontroli zachowania nieletniego, lecz wychowawca pełni rzeczywiście funkcje wychowawcze, służąc poradą, pomocą, pełniąc nadzór nad nieletnim. Metody wychowawcze, którymi się posługuje, są oczywiście zróżnicowane i w razie potrzeby korzysta w swej działalności z pomocy różnych wyspecjalizowanych instytucji i służb. Warto też dodać, że funkcjonowanie tych różnych instytucji i osób tam zatrudnionych jest bardzo zintegrowane, co zapewnia większą skuteczność ich oddziaływania. Oczywiście, nie trzeba też dodawać, że wychowawcy zatrudnieni w SEAT to ludzie bardzo różnych profesji i specjalności.

Intencją tak zorganizowanego systemu jest zapewnienie nadzoru nad nieletnim i udzielenie mu pomocy wychowawczej w całym okresie postępowania przed sądem, począwszy od jego obserwacji przed rozprawą celem sporządzenia opinii, przez ewentualne umieszczenie go w areszcie tymczasowym, czy ewentualne sprawowanie nadzoru zarówno przed zastosowaniem właściwego środka jak i po orzeczeniu sądu - w trakcie wykonywania tego środka w środowisku otwartym czy po umieszczeniu w odpowiedniej placówce, jak również po orzeczeniu wobec nieletniego kary. Probacja jest więc w przypadku postępowania z nieletnimi włączona w cały system środków wychowawczych a także kar - wobec nich orzeczonych. Z faktu tego wynika jednoznacznie, że jest ona mniej wyraźnie wyodrębniona niż w przypadku skazanych dorosłych.

VIII. GRECJA*

System probacji w zasadzie istnieje tylko w odniesieniu do nieletnich. Wobec skazanych dorosłych Kodeks karny przewiduje wprawdzie możliwość orzeczenia nadzoru kuratora - przy warunkowym zawieszeniu wyroku oraz przy warunkowym przedterminowym zwolnieniu z więzienia - ale służby kuratorskie nie zostały do tej pory powołane. Praktycznie więc probacja dla dorosłych nie istnieje, pewien rodzaj nadzoru nad warunkowo skazanymi pełnią prokuratorzy, którzy prowadzili postępowanie przygotowawcze⁷⁷.

⁷⁶*Jeunes en danger. Jeunes delinquants*. Ministere de la Justice Paris 1992. Direction de la Protection Judiciaire de la Jeunesse, s. 48.

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania-kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości),

uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Grecji, za pośrednictwem Rady Europy,

- por. D. Spinellis, C.D. Spinellis: *Greece. Criminal Justice System in Europe and North America*. Hueni, The European Institute for Crime Prevention and Control, Helsinki 1999.

⁷⁷ Por. D. Spinellis, C.D. Spinellis: ..., op.cit.

Probacja wobec nieletnich

Rozwój probacji datuje się od 1954 r. Początkowo kuratorami byli wyłącznie wolontariusze, po paru latach powołano kuratorów zawodowych, którzy byli specjalnie szkoleni. Kuratorzy są usytuowani przy sądach dla nieletnich i powoływani przez Ministerstwo Sprawiedliwości. Pracą kuratorów kieruje sędzia dla nieletnich, a w sądach, w których jest zatrudnionych co najmniej 3 kuratorów - może być spośród nich powołany szef kuratorów.

Sąd dla nieletnich zajmuje się dwoma kategoriami nieletnich: dziećmi w wieku od 7 do 12 lat oraz młodocianymi w wieku od 12 do 17 lat. Wobec dzieci (7-12 lat) - stosuje się tylko następujące środki wychowawcze: a) upomnienie, b) nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekunów, c) nadzór kuratora, d) umieszczenie w państwowym, komunalnym lub prywatnym zakładzie wychowawczym.

Wobec młodocianych w wieku 12-14 lat - mogą być również orzeczone środki wychowawcze, lub o ile sąd uzna to za konieczne, specjalna sankcja w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym (*correctioncil institution*). Istnieje również możliwość w szczególnej sytuacji zastosowania kary pozbawienia wolności wobec nieletniego, który ukończył 14 lat (art. 127 k.k.). Kara jest wykonywana w specjalnym więzieniu dla nieletnich. Sąd w orzeczeniu określa minimum i maksimum kary; gdy skazany nieletni dobrze zachowuje się w więzieniu może zostać warunkowo zwolniony po odbyciu minimum kary.

Kuratorzy zawodowi mają wyższe wykształcenie, przyjmowani są do pracy po zdaniu specjalnego egzaminu (organizowanego w Ministerstwie Sprawiedliwości - przed specjalną komisją złożoną z naukowców i praktyków) oraz po wysłuchaniu wykładów z przedmiotów teoretycznych i po odbyciu praktyki w jednym z sądów dla nieletnich.

Oprócz kuratorów zawodowych, są również społeczni, co do kwalifikacji których wymagania są podobne, z położeniem większego nacisku na zajęcia praktyczne.

Kuratorzy oprócz nadzorowania nieletnich zajmują się też zapobieganiem przestępczości, ponadto dużo czasu zabierają im czynności o charakterze administracyjnym.

IX. HISZPANIA*

Probacja wobec osób dorosłych

Nowy Kodeks karny został uchwalony w listopadzie 1995 r., a obowiązuje od 26 maja 1996 r.

Nie ma w Hiszpanii systemu probacji (przynajmniej w odniesieniu do osób dorosłych) w tradycyjnym rozumieniu tego terminu. Jednak, zgodnie z art. 90.1. nowego Kodeksu karnego

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Hiszpanii, za pośrednictwem Rady Europy,

- teksty: Código penal L.O.10/95 23 November; Royal decree, (February, Penitentiary Rules; L.O. 4/1992, 5 June, about Competences and Procedure of the Courts of the Minors; Decree in execution of the Law about the Courts of the Minors (1948, June 11),

- J. Cid, E. Larrauri: *Prison and Alternatives to prison in Spains*, w: N. South, I. Taylor, V. Ruggiero (eds.): *The New European Criminology, Crime and Social Order in Europe*, Routledge 1998,

- J. Martin-Canivell: *Spain, Criminal Justice Systems in Europe and north America*, HEUNI European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations, Helsinki 1998.

można w pewnych przypadkach zastosować wobec skazanego warunkowe zwolnienie z więzienia (instytucja parole), z jednoczesnym poddaniem go nadzorowi.

Decyzję podejmuje sędzia penitencjarny (*prison judge; juez de vigilancia penitenciaria*), gdy skazany spełnia następujące warunki:

1) osiągnął tzw. trzeci stopień penitencjarny (skazany odbywa karę pozbawienia wolności w trzech reżymach, zmienia je w zależności od stopnia społecznej integracji, trzeci stopień oznacza najwyższą integrację),

2) odbył 3/4 orzeczonej kary pozbawienia wolności, lub wyjątkowo 2/3 kary (gdy w czasie pobytu w więzieniu stale uczestniczy w pracach porządkowych, w działalności kulturalnej itp., a także jeśli ukończył 60 lat, lub jest ciężko, nieuleczalnie chory),

3) dobrze zachowywał się w więzieniu i eksperci stwierdzili, że prognoza co do jego społecznej integracji jest pozytywna.

Nadzór na osobą warunkowo zwolnioną w okresie próby pełnią społeczne służby Centrum Penitencjarnego lub Centrum Społecznej Integracji właściwe ze względu na miejsce zamieszkania skazanego. Nie jest to indywidualny kontakt z kuratorem, lecz nadzór sprawowany przez instytucje.

Służby wykonujące nadzór złożone są z urzędników państwowych, podległych Ministerstwu Sprawiedliwości.

Wykonanie nadzoru kontroluje sędzia penitencjarny, który może nałożyć na skazanego określone obowiązki, takie jak: poddanie się kuracji w ośrodkach leczniczych, obowiązek przebywania w określonym miejscu, poddanie się nadzorowi rodzinnemu itp. Te i podobne obowiązki orzekane są na okres nie dłuższy niż 5 lat, a zakaz prowadzenia pojazdów, czy pozbawienie prawa posiadania broni - na okres nie dłuższy niż 10 lat.

Raporty z nadzoru sporządzane przez urzędników służby społecznej Centrum Penitencjarnego - są przesyłane sędziemu penitencjarnemu.

Jeżeli w okresie warunkowego zwolnienia, który trwa do końca orzeczonej kary, skazany popełni nowe przestępstwo lub nie wykonuje nałożonych obowiązków, sędzia penitencjarny odwołuje warunkowe zwolnienie i skazany wraca do więzienia.

Kodeks karny przewiduje też, pod pewnymi warunkami, instytucję zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności, ale skazany nie jest poddany nadzorowi. Zawieszenie można stosować w zasadzie wobec osoby skazanej pierwszy raz na karę pozbawienia wolności w wymiarze poniżej 2 lat za przestępstwo umyślne.

Okres próby może wówczas trwać od 2 do 5 lat. Sąd może nałożyć na sprawcę określone obowiązki, np. obowiązek leczenia w przypadku uzależnienia od narkotyków, zakaz pobytu w pewnych miejscowościach, uczestnictwo w programach edukacyjnych itp. Warunkowe zawieszenie wykonania kary może też być zastosowane jeśli kara pozbawienia wolności nie jest wyższa od 3 lat, a czyn został popełniony w związku z uzależnieniem od alkoholu lub środków odurzających. Warunkiem jest poddanie się skazanego kuracji odwykowej i jej ukończenie.

Probacja wobec nieletnich

Przepisy dotyczące nieletnich z 11 czerwca 1948 r. (*Law on Courts for Minors*) zostały znowelizowane w 1992 r.

Nieletni w wieku 12-18 lat odpowiadają przed sądem dla nieletnich. Jednak nowy Kodeks karny dopuszcza możliwość, że nieletni mający ukończone 16 lat mogą, w niektórych przypadkach odpowiadać jak dorośli, na zasadach określonych w Kodeksie karnym.

Wobec nieletnich mogą być stosowane następujące środki:

- 1) ostrzeżenie (*warnings*), lub umieszczenie w internacie na okres od 1 do 3 weekendów,
- 2) wolność nadzorowana (*supervised freedom*) - środek zbliżony do probacji,

- 3) nadzór wykonywany przez rodzinę lub osobę spoza rodziny,
- 4) pozbawienie prawa jazdy,
- 5) praca społecznie użyteczna (*community service*),
- 6) umieszczenie w instytucji terapeutycznej lub poddanie leczeniu ambulatoryjnemu,
- 7) umieszczenie w instytucji (zakładzie) o charakterze otwartym, półotwartym lub zamkniętym.

Kuratorzy (zwani *delegado*) wykonujący nadzór nad nieletnimi są urzędnikami państwowymi, którzy podlegają Ministerstwu Sprawiedliwości. Nie ma jednak spójnego systemu probacji. Praca kuratorów jest różnie organizowana w różnych sądach. Nie ma odrębnych przepisów dotyczących pracy kuratora.

Obecnie w Ministerstwie Sprawiedliwości opracowuje się projekt⁷⁸ nowego prawa dotyczącego postępowania z nieletnimi. Przepisy te mają być włączone do Kodeksu karnego.

Według projektu - wiek nieletności będzie się zawierał w granicach 14-18 lat, przewiduje się rozszerzenie władzy dyskrecjonalnej sędziego dla nieletnich oraz zwiększenie liczby środków stosowanych wobec nieletnich, m.in. o możliwość zastosowania aresztu weekendowego i orzeczenia leczenia ambulatoryjnego na okres 3 lat.

X. LITWA*

Probacja wobec osób dorosłych

Aktualnie obowiązuje na Litwie Kodeks karny z 1961 r. wielokrotnie nowelizowany po 1990 r. Projekt nowego Kodeksu karnego został skierowany w grudniu 1998 r. do parlamentu.

W litewskim systemie prawa karnego przewidziano probację wobec osób:

- 1) skazanych na karę pozbawienia wolności, której wykonanie zawieszono,
- 2) warunkowo, przedterminowo zwolnionych z więzienia,
- 3) wobec osób, którym orzeczono karę pracy poprawczej⁷⁹ w zawieszeniu.

O zastosowaniu nadzoru orzeka sąd, który może nałożyć na skazanego takie obowiązki jak:

- 1) naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem,
- 2) przeproszenie pokrzywdzonego,
- 3) udzielenie pomocy (głównie finansowej) pokrzywdzonemu w okresie leczenia, któremu się musiał poddać w wyniku przestępstwa,
- 4) podjęcie pracy, lub niepodejmowanie zmian pracy bez zgody sądu,
- 5) podjęcie lub kontynuowanie nauki, w tym również nauki zawodu,
- 6) poddanie się leczeniu odwykowemu (w przypadku osób nadużywających środki odurzające),

⁷⁸ Brak informacji czy nowe przepisy dotyczące nieletnich zostały uchwalone.

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Litwy, za pośrednictwem Rady Europy,

- A. D a p s y s: *Juvenile Justice in Lithuania. Situation analysis, conclusions and recommendations.*

Centre of Crime Prevention in Lithuania. Institute of Law, Vilnius 1998, rozdz. 2. *Juvenile Justice in Lithuania and Protection of Rights*, oraz rozdz. 3. *Juvenile Justice in Lithuania in the sphere of Administration of Justice* - I. M i c h a l o w i c,

- niepublikowane opracowanie - I. M i c h a i l o v i c: *Zarys prawa karnego oraz niektóre zagadnienia sytuacji nieletnich w świetle prawa karnego Litwy*, 1999.

⁷⁹ W projekcie nowego Kodeksu karnego zrezygnowano z kary pracy poprawczej.

- 7) niezmiennianie miejsca zamieszkania bez zgody osoby, pod której dozorem jest skazany,
- 8) wykonanie bezpłatnej pracy w ilości do 1000 godzin.

Najczęściej sądy zobowiązują skazanego do nieopuszczania miejsca zamieszkania, jest to zastosowanie dozoru policyjnego.

Po wykonaniu zobowiązań przez osobę nadzorowaną - sąd podejmuje dalszą decyzję.

Instytucją, która wykonuje nadzór jest Inspektorat Pracy Poprawczej (*Corrective Labour Inspectorate*) usytuowany w strukturze policji; stanowi dział (sekcję) miejskiego lub regionalnego komisariatu Policji i jest bezpośrednio podporządkowany Komendantowi Komisariatu. Inspektorat składa sprawozdania ze swej pracy polegającej na nadzorowaniu skazanych Komendantowi Komisariatu Policji i Departamentowi Pracy Poprawczej w Ministerstwie Sprawiedliwości.

System probacji oparty jest na kuratorach zawodowych, którymi są funkcjonariusze policji.

Służba probacji jest podległa pod względem organizacyjnym, administracyjnym i finansowym Ministerstwu Spraw Wewnętrznych

Szczegółowe obowiązki i zadania policjanta-kuratora określone są w regulaminie. Przeciętnie jeden policjant-kurator ma pod opieką około 150 osób.

Celem zdyscyplinowania osób nadzorowanych kurator może stosować środki natury administracyjnej i dyscyplinarnej. Kurator może też (wspólnie z Inspektoratem i Komisariatem Policji) wystąpić do sądu z wnioskiem o odwieszenie kary pozbawienia wolności lub odwołanie warunkowego zwolnienia z zakładu karnego.

Komendant Komisariatu Policji lub jego zastępca nadzoruje pracę kuratora.

Uposażenie kuratora jest równe średniej krajowej pensji (600 LT.), administracyjny pracownik sądu zarabia połowę tej sumy, a sędzia 5 razy więcej.

Probacja wobec nieletnich

Do 1994 r. działały Komisje do Spraw Nieletnich. Obecnie, po ich zlikwidowaniu, sprawami karnymi nieletnich zajmuje się sąd zwykły. Odpowiadają karnie osoby, które ukończyły 16 lat. Natomiast sprawcy poważnych czynów, takich jak: spowodowanie katastrofy kolejowej, zabójstwa, ciężkiego uszkodzenia ciała, gwałtu, „złośliwego chuligaństwa”, kradzieży narkotyków, broni palnej, amunicji lub materiałów wybuchowych, kradzieży, rozboju, zniszczenia lub uszkodzenia mienia przy istnieniu okoliczności obciążających mogą odpowiadać karnie po ukończeniu 14 lat a przed ukończeniem 16 lat⁸⁰.

Zgodnie z art. 61 obowiązującego Kodeksu karnego wobec nieletniego sprawcy przestępstwa sąd może stosować tzw. przymusowe środki wychowawcze bądź kary. Przymusowe środki wychowawcze to:

- 1) zobowiązanie do przeproszenia pokrzywdzonego,
- 2) zobowiązanie do naprawienia wyrządzonej szkody,
- 3) oddanie nieletniego pod nadzór rodziców,
- 4) zobowiązanie do wykonania od 20 do 100 godzin bezpłatnej pracy,
- 5) dozór domowy do 45 dni,
- 6) umieszczenie w zakładzie wychowawczo-dyscyplinarnym (zakłady te podlegają

⁸⁰ W projekcie Kodeksu karnego opracowanego przez Ministerstwo Sprawiedliwości w 1998 r. przewidziane są następujące granice wieku odpowiedzialności karnej: 1) odpowiedzialność karną ponoszą sprawcy, którzy w chwili przestępstwa mieli ukończone 18 lat, 2) nieletni, którzy ukończyli 14 lat a przed ukończeniem 18 lat odpowiadają za niektóre ściśle określone czyny przestępne.

Ministerstwu Oświaty).

Sąd może też zastosować następujące kary: pozbawienie wolności bezwzględne i w zawieszeniu, karę pracy poprawczej, oraz grzywnę. W praktyce najczęściej, bo aż w około 60% przypadków, sąd orzeka wobec nieletnich karę pozbawienia wolności z zawieszeniem, a około 20-30% to kary bezwzględnego pozbawienia wolności.

Przymusowe środki wychowawcze stosuje się wobec nieletnich, którzy pierwszy raz popełnili przestępstwo i nie był to czyn uznany za „ciężki”, a także gdy nieletni naprawił wyrządzoną szkodę, czy wyraził żal z powodu popełnienia przestępstwa. Za „ciężkie” przestępstwa uważa się większość czynów przeciwko życiu i zdrowiu, dokonane przy użyciu broni, związane z przemytem narkotyków, ale także kradzież z włamaniem do mieszkania. Ten ostatni czyn często jest popełniany przez nieletnich, którzy zgodnie z art. 8 Kodeksu karnego skazywani są jako sprawcy ciężkiego przestępstwa na bezwzględną karę pozbawienia wolności.

Przymusowe środki wychowawcze jeszcze niedawno, do 1994 r. były stosowane przez Komisje do Spraw Nieletnich, toteż sądy nie mają „nawyku” ich stosowania i orzekają je stosunkowo rzadko. Obok bezwzględnej kary pozbawienia wolności, sądy orzekają też karę pozbawienia wolności z zawieszeniem albo karę pracy poprawczej z zawieszeniem. Zawieszając karę sąd może zobowiązać nieletniego do spełnienia następujących warunków:

- 1) naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem,
- 2) przeproszenia pokrzywdzonego,
- 3) udzielenia pomocy pokrzywdzonemu, który się leczy,
- 4) podjęcia lub niezmieniania pracy bez zgody sądu,
- 5) zobowiązania się do podjęcia nauki lub jej kontynuowania,
- 6) poddania się leczeniu z powodu uzależnienia od alkoholu, środków odurzających, lub leczenia w przypadku choroby wenerycznej,
- 7) niezmienianie miejsca zamieszkania,
- 8) wykonanie bezpłatnej pracy do 1000 godzin.

Obowiązki, które sąd może nałożyć na nieletniego są w zasadzie takie same jak stosowane wobec osoby dorosłej. Jedyna różnica dotyczy naprawienia szkody, który to obowiązek w przypadku osoby dorosłej jest traktowany jako warunek zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności bądź pracy poprawczej. Sąd może zawiesić wykonanie kary jeżeli sprawca naprawił co najmniej 1/3 szkody wyrządzonej przestępstwem. Wobec sprawców nieletnich nie przewiduje się takiego warunku.

Wobec nieletnich, którzy są zatrudnieni, sąd może orzec karę grzywny, ale w praktyce zdarza się to rzadko. Rzadko też sąd orzeka karę pracy poprawczej (od 2 miesięcy do 2 lat).

W czasie zawieszenia kary nieletni, na polecenie sądu, może być poddany nadzorowi kuratora-policjanta. Kuratorzy kontrolują, czy nieletni wykonuje zastosowane wobec niego obowiązki i składają o tym raport do sądu. Kuratorzy - policjanci spełniają tylko funkcje kontrolne, nie oddziałują wychowawczo na nieletnich, nie są do tego przygotowani, ani specjalnie szkoleni. Nadzór probacyjny wobec nieletnich a także wobec dorosłych skazanych ma formalny charakter. Trudno więc mówić, że jest to probacja we właściwym znaczeniu tego słowa.

System probacji wobec nieletnich został wprowadzony 1 października 1953 r. a wobec osób dorosłych od 1 stycznia 1954 r.⁸¹.

Od tego czasu probacja w Niemczech stopniowo się rozwijała a jej obecny kształt przyniosła reforma prawa karnego z 1975 r. i nowelizacja z końca 1990 r. Uregulowania prawne dotyczące nieletnich i dorosłych są bardzo podobne.

Probacja wobec osób dorosłych

Nadzór kuratora (probacja) może być orzeczony przez sąd wobec dorosłych w następujących przypadkach:

- 1) zawieszenia wykonania orzeczonej kary pozbawienia wolności (§56, 56 d k.k.),
- 2) zawieszenia pozostałej do odbycia kary pozbawienia wolności (orzeczonej na czas określony). Inaczej mówiąc, w sytuacji przedterminowego warunkowego zwolnienia więźnia z zakładu karnego (§57 ust. 3 i 56 d k.k.),
- 3) zawieszenia części kary orzeczonej dożywotnio (§57 ust. 3 i 56 d k.k.).

Kodeks karny w §56 zawiera ogólną zasadę (przesłankę) stosowania zawieszenia kary. Może to nastąpić, gdy wymierzona kara nie przekracza 1 roku, a w pewnych sytuacjach, gdy nie przekracza 2 lat, oraz kiedy można oczekiwać, że uznanie przez sąd winy sprawcy i wymierzenie mu kary, będzie dla niego wystarczającą przestrożą i że sprawca nie popełni więcej przestępstwa nawet bez wykonania kary. Podejmując decyzję o zawieszeniu kary sąd winien też brać pod uwagę okoliczności przestępstwa, osobowość sprawcy i jego zachowanie przed i po popełnieniu czynu oraz jego warunki życiowe (§56 ust. 1 k.k.). Należy również uwzględnić wpływ, jaki może wywrzeć na sprawcę nadzór probacyjny.

Stosowanie wobec skazanego nadzoru kuratora jest fakultatywne⁸². Kodeks karny zawiera jednak wyraźną wskazówkę, że sąd „w zasadzie” powinien orzec nadzór jeżeli:

- a) kara pozbawienia wolności mająca być zawieszona przekracza 9 miesięcy a sprawca nie ma ukończonych 27 lat (§56 d ust. 2 k.k.),
- b) skazany odbył co najmniej 1 rok pozbawienia wolności (gdy kara została orzeczona na czas określony) oraz gdy ulega zawieszeniu część kary pozbawienia wolności orzeczonej dożywotnio (§57 ust. 3 k.k.).

Ustawodawca zakładał, że w tych przypadkach skazany będzie potrzebował nadzoru i pomocy kuratora z uwagi na długość kary pozbawienia wolności orzeczonej lub odbytej.

- 4) nadzór kuratora (tzw. nadzór nad zachowaniem) sąd może stosować również w ramach środków zabezpieczających i poprawczych⁸³ (§68, 68 a ust. 1 k.k.).

Nadzór nad zachowaniem jest środkiem o charakterze poprawczym i prewencyjnym, stosowanym wobec niebezpiecznych przestępców, którzy stwarzają wysokie ryzyko (zagrożenie społeczne) z uwagi na swój styl życia. Ścisły nadzór nad nimi ma na celu ograniczenie tych zagrożeń.

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Niemiec, za pośrednictwem Rady Europy.

⁸¹ Por. A. W a h l: *German Federal Republic*, w: C.G. C a r t l e d g e, P. T a k, M. T o m i ć- M a l i ć (eds.), *Probation in/en Europe*, The Netherlands 1981.

⁸² Zdaniem J. S k u p i ń s k i e g o - precyzyjniejsze będzie sformułowanie, że oddanie pod nadzór kuratora ma w tym przypadku charakter względnie obligatoryjny; por. J. S k u p i ń s k i : *Warunkowe skazanie w prawie polskim na tle porównawczym*, Warszawa 1992, s. 229.

⁸³ Por. J. S k u p i ń s k i : op. cit., s. 214. Autor stosuje termin „nadzór na sprawowaniem się”.

Stosowanie nadzoru nad zachowaniem przewidziane jest w Kodeksie karnym w następujących sytuacjach:

a) wobec skazanego po odbyciu przez niego całej kary pozbawienia wolności zgodnie z warunkami wymienionymi w §68 f.k.k.,

b) przy skazaniu za przestępstwa, co do których prawo przewiduje poddanie sprawcy specjalnej kontroli (np. przy wykorzystaniu seksualnym dzieci), sąd może orzec nadzór nad zachowaniem przewidując potrzebę nałożenia w przyszłości warunków wymienionych w §68 k.k., gdy zachodzi prawdopodobieństwo, że sprawca może nadal popełniać przestępstwa,

c) gdy środek polegający na umieszczeniu w szpitalu psychiatrycznym lub w zakładzie leczenia odwykowego (dla sprawców uzależnionych od środków odurzających lub od alkoholu) jest zawieszony lub sprawca jest przedterminowo z niego zwolniony (§67 d ust. 2 k.k.),

d) przy zawieszeniu zatrzymania (uwięzienia) w areszcie prewencyjnym (§66 k.k.) lub gdy sprawca aresztowany - zostaje zwolniony po upływie terminu, na który był zatrzymany (§67 d ust. 4 k.k.).

W niemieckim prawie karnym - w stosunku do osób dorosłych - probacja jest związana z instytucją zawieszenia wykonania kary, z przedterminowym warunkowym zwolnieniem z odbywania kary oraz przybiera formę tzw. nadzoru nad zachowaniem.

Dwie pierwsze instytucje mogą być traktowane jako forma *diversion*, w tym sensie, że ich celem jest uniknięcie częściowego lub całkowitego wykonania kary pozbawienia wolności. Nadzór nad zachowaniem, jako środek mający charakter poprawczy i prewencyjny, nie stanowi właściwie formy *diversion*, jednak zawieszenie „probacyjne” umieszczenia w szpitalu psychiatrycznym lub w areszcie prewencyjnym (§67 d ust. 2 i 4 k.k.), w ramach którego wykonywany jest nadzór nad zachowaniem - może być uważane za formę *diversion*.

Okres próby wynosi od 2 do 5 lat; w tych ustawowych ramach stosując nadzór, sąd może skracać, albo przedłużać czas jego trwania (§56 a k.k.). Sąd może nałożyć na skazanego różnego rodzaju obowiązki i polecenia⁸⁴. Ich katalog jest bardzo obszerny (§68 b k.k.), np. może zobowiązać skazanego do uzyskiwania zgody kuratora na zmianę pracy, miejsca zamieszkania, do unikania kontaktów z określonymi osobami, do wywiązywania się z obowiązków alimentacyjnych, poddania się leczeniu w związku z uzależnieniem od alkoholu lub narkotyków, nieprzebywania w określonych miejscach, itp. W okresie próby - sąd może nakładać na skazanego nowe obowiązki, a także znosić lub zmieniać poprzednio zastosowane.

Praca kuratora z podopiecznym polega nie tylko na kierowaniu nim i sprawowaniu nadzoru, ale i na udzielaniu mu wszechstronnej pomocy i wsparcia psychicznego. Może to polegać na pomocy prawnej, pomocy w problemach życiowych (np. w znalezieniu pracy, mieszkania, organizacji czasu wolnego), zabiegach typu resocjalizacyjnego - np. pomoc w integracji społecznej, w rozwiązywaniu konfliktów rodzinnych itp.

Oprócz funkcji pomocy swym podopiecznym kurator spełnia też czynności administracyjne w systemie wymiaru sprawiedliwości.

Kurator jest zobowiązany do przedłożenia, w określonym terminie, sprawozdania z pełnionego nadzoru (§56 d ust. 3 k.k.), w którym pisze m.in. o wywiązywaniu się podopiecznego z nałożonych na niego obowiązków.

Gdy podopieczny stale unika kontaktu z kuratorem i stale narusza warunki, które jest obowiązany spełnić i nie podporządkowuje się instrukcjom kuratora sąd bada, czy należy odwołać zawieszony wyrok lub przedterminowe warunkowe zwolnienie z odbycia kary (§56 f, 57 ust. 3 k.k.).

Kurator powinien motywować podopiecznego do przestrzegania warunków nałożonych

⁸⁴ Por. A. S p o t o w s k i: *Republika.Federalna Niemiec*, w: S. F r a n k o w s k i (red.); *Prawo karne niektórych państw Europy Zachodniej*, Warszawa 1982, s. 161 i nast.

przez sąd, nie jest natomiast upoważniony do wydawania własnych, dodatkowych poleceń.

Funkcja kuratora - związana z orzeczeniem nadzoru nad zachowaniem - nie jest zasadniczo różna od jego działania w przypadku probacyjnego zawieszenia wykonania kary i przedterminowego warunkowego zwolnienia z odbywania kary. Pewna różnica dotyczy tylko ściślejszego nadzorowania podopiecznego i kontroli sądu. Podopieczny poddany jest nadzorowi kuratora oraz biura probacji (§68 a ust. 2 k.k.), a ponadto sąd, w razie potrzeby wydaje konkretne wskazówki (instrukcje) zarówno kuratorowi jak i służbie probacyjnej dotyczące ich działania wobec podopiecznego (§68 a ust. 5 k.k.).

Jeżeli wobec skazanego orzeczono zawieszenie umieszczenia w szpitalu psychiatrycznym lub zawieszenie prewencyjnego aresztu oraz zastosowano wobec niego nadzór nad zachowaniem - to w przypadku naruszenia przez niego warunków probacji - kurator i biuro probacyjne mają obowiązek zawiadomić o tym sąd (Izbę Sądu wykonującego wyroki - *court chamber with jurisdiction in matters concerning execution of sentence*).

W innych przypadkach, gdy nadzór nad zachowaniem jest wykonywany z mocy prawa lub jest orzeczony po całkowitym odbyciu kary pozbawienia wolności lub po zwolnieniu z aresztu prewencyjnego, kurator informuje biuro probacyjne, gdy podopieczny narusza warunki nadzoru. Zgodnie z §145 k.k. podopieczny będzie odpowiadał karnie, za nieprzestrzeganie warunków wymienionych w §68 b ust. 1 k.k. Biuro probacyjne podejmuje decyzję o skierowaniu sprawy o wszczęcie postępowania karnego (§145 a k.k.).

Kuratela ma charakter zawodowo-społeczny. Zdecydowana większość kuratorów to profesjonaliści. Kuratorzy mają pod swoją opieką 50-80 podopiecznych rocznie. Główne zadania kuratorów określono w §56 d Prison Act. Obowiązuje on w całym kraju, natomiast w poszczególnych landach wydawane są odrębne przepisy w formie regulaminów i statutów.

Służba probacji jest z reguły tworzona w sądach regionalnych (z wyjątkiem jednego landu).

Prace kuratorów nadzoruje Przewodniczący Sądu Regionalnego.

Oprócz sprawowania nadzorów kuratorzy zajmują się koordynowaniem współpracy z różnymi instytucjami. Natomiast w zasadzie kuratorzy nie przeprowadzają wywiadów środowiskowych dla potrzeb sądów. Zajmują się tym inne służby tzw. sądowe ośrodki pomocy. Praca kuratorów w różnych landach jest zróżnicowana. W niektórych landach - dyskutuje się nad potrzebą reformy, która polegałaby na połączeniu w jedną organizację - służb probacji (*probation service*), sądowego ośrodka pomocy (*court assistance service*) i służby nadzoru nad zachowaniem - pod nazwą Sądowe Służby Socjalne (*judicial social service*).

Opinie ekspertów o potrzebie takiej reformy nie są jednolite. I z tego względu Federalne Ministerstwo Sprawiedliwości, zainicjowało badania tego problemu, które mają odpowiedzieć na pytanie o potrzebę i kierunki reformy.

Probacja wobec nieletnich i młodocianych

Prawo karne nieletnich wprowadzono w 1923 r. Obecnie obowiązująca ustawa o sądach dla nieletnich z 4 sierpnia 1953 r. była wielokrotnie nowelizowana. Sądy dla nieletnich rozpatrują sprawy karne zarówno nieletnich (od 14 do 17 lat), jak i młodocianych (od 18 do 20 lat).

Wobec sprawców w wieku 14-17 lat sąd dla nieletnich może stosować środki wychowawcze (tj. różnego rodzaju polecenia, które określają sposób jego postępowania) oraz następujące środki poprawcze; a) ostrzeżenie b) obowiązek odszkodowania, c) obowiązek przeproszenia pokrzywdzonego, d) wypłacenie określonej kwoty na rzecz instytucji społecznej, e) wykazanie się określonymi wynikami w pracy. Sąd może też orzec karę pozbawienia wolności (wykonywaną w zakładzie karnym dla nieletnich) w wymiarze od 6 miesięcy do 5 lat, a w przypadku zbrodni - do 10 lat.

Przepisy IGG - przewidują też różne formy skazań warunkowych⁸⁵:

1) warunkowe zawieszenie kary pozbawienia wolności (orzekane obligatoryjnie w przypadku kar nie przekraczających 1 roku, a fakultatywnie, przy wymiarze od 1 roku do 2 lat),

2) zawieszenie wymierzenia kary - na okres próby od 1 roku do 2 lat, gdy w trakcie postępowania przed sądem nie uzyskano potwierdzenia, że wobec nieletniego powinno się zastosować karę,

3) tzw. „przedzawieszenie”⁸⁶ - sąd po przypisaniu czynu odracza na parę miesięcy decyzję o ewentualnym zawieszeniu wykonania kary.

We wszystkich wymienionych sytuacjach sąd oddaje nieletniego pod dozór kuratora.

Wobec młodocianych sąd może stosować kary i środki karne przewidziane w Kodeksie karnym, jak wobec osób dorosłych, z tym że istnieją pewne ograniczenia z uwagi na wiek sprawcy młodocianego co do wymiaru kary. Natomiast o ile sąd uzna, że stopień rozwoju młodocianego w chwili przestępstwa upoważnia do traktowania go jako nieletniego, może zastosować środki przewidziane dla nieletnich (w IGG).

XII. SŁOWENIA*

System prawa karnego Słowenii przewiduje probację zarówno wobec nieletnich, jak i osób dorosłych.

Probacja wobec osób dorosłych

Sąd może zastosować nadzór kuratora przy:

1) zawieszeniu wyroku na okres próby⁸⁷ (*suspendend sentence - probation with supervision*),

2) warunkowym zwolnieniu z zakładu karnego (*parole*).

W Słowenii nie ma do tej pory oddzielnego systemu probacji. Nadzór nad skazanymi dorosłymi jest wykonywany przez opiekunów (*guardian*) wyznaczonych przez sąd. Nie zdecydowano jeszcze czy będą oni pełnić swe funkcje jako profesjonalisci (doradcy zawodowi), czy wolontariusze. Procedura ich zatrudniania nie weszła jeszcze w życie.

Służba probacji nie jest podległa wymiarowi sprawiedliwości.

Opiekun nie ma możliwości stosowania żadnych sankcji ani środków dyscyplinujących swoich podopiecznych. Działa jako doradca osoby dozorowanej, oferuje pomoc w rozwiązywaniu jej problemów. Chociaż oczywiście praca opiekuna ma też pewne elementy nadzoru (kontroli). Opiekun ma pod opieką od 5 do 10 podopiecznych, choć nie jest to ściśle określone w przepisach. Pracę opiekuna nadzoruje sąd.

⁸⁵ Por. W. Heinz: *Sądownictwo dla nieletnich a zapobieganie nieprzystosowaniu społecznemu nieletnich w Republice Federalnej Niemiec (z uwzględnieniem procesów selekcji oraz diversion)*, „Studia Prawnicze” 1988, nr 1-2, s. 44 i nast.

⁸⁶ Por. J. Skupinski: op. cit., s. 207.

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty: odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Słowenii, za pośrednictwem Rady Europy. - informacje z Instytutu Kryminologii Wydziału Prawa Uniwersytetu w Lublanie.

⁸⁷ Według danych ze Słoweńskiego Ministerstwa Sprawiedliwości oraz z Instytutu Kryminologii Wydziału Prawa Uniwersytetu w Lublanie, zawieszenie wyroku na okres próbny bez nadzoru jest również uważane za probację.

Opiekun, który pracuje z osobą poddaną probacji z nadzorem udziela rad swojemu podopiecznemu i kontroluje czy wykonuje on określone przez sąd obowiązki. Mogą one polegać na: poddaniu się stosownemu leczeniu w odpowiednich placówkach medycznych, uczęszczaniu na określone kursy doształcające (np. nauki zawodu lub kursy psychologiczne), podjęciu odpowiedniego zatrudnienia (zgodnie ze stanem zdrowia, zdolnościami i preferencjami, oraz zainteresowaniami podopiecznego), wydawaniu uzyskanych przez niego dochodów na zaspokojenie jego właściwych potrzeb życiowych itp.

Opiekun nadzorując zachowanie podopiecznego, udziela mu odpowiednich rad, jak wywiązywać się z „nałożonych” przez sąd obowiązków, jak zapobiec ponownemu popełnieniu przestępstwa itp.

Opiekun jest obowiązany składać sprawozdania do sądu o wynikach nadzoru i postępie resocjalizacji podopiecznego i proponować sądowi podjęcie decyzji o zmianie obowiązków lub zaprzestaniu nadzoru. Jeśli w czasie próby nadzorowany nie wykonuje obowiązków określonych przez sąd lub unika kontaktu z opiekunem sąd może udzielić ostrzeżenia (warning), zmienić obowiązki, przedłużyć nadzór w granicach wyznaczonego terminu lub odwołać probację.

Probacja wobec nieletnich

W przypadku, gdy nieletni mający sprawę w sądzie potrzebuje profesjonalnej pomocy i nadzoru a także oddziaływań resocjalizacyjnych:

1. Sąd orzeka probację (nadzór), który jest sprawowany przez pracownika socjalnego. Okres probacji trwa od 1 roku do 3 lat. Nieletni pozostaje w tym czasie w domu z rodzicami, a pracownik socjalny kontroluje jego zachowanie i wykonywanie zaleceń i obowiązków orzeczonych przez sąd. Te obowiązki i polecenia /lub zakazy są różnorodne i mogą polegać na: przeproszeniu osoby pokrzywdzonej i/lub zadośćuczynieniu za wyrządzoną szkodę (np. zapłata określonej sumy, odpracowanie lub inna forma zadośćuczynienia), zobowiązaniu się nieletniego do regularnego uczęszczania do szkoły, podjęciu zatrudnienia, uczeniu się zawodu, pozostawaniu w określonej rodzinie w domu, podjęciu leczenia, uczęszczaniu na kursy psychologiczne, wychowawcze, poddaniu się treningowi socjalizującemu itp.

W określonych przypadkach nieletni może być (tak jak dorosły) pozbawiony prawa jazdy. Pracownik socjalny składa do sądu sprawozdanie z wykonywanego nadzoru nad nieletnim. Wykonywanie obowiązków przez pracownika socjalnego, który opiekuje się nieletnim nadzoruje jego bezpośredni zwierzchnik. Nadzór pracownika socjalnego nad nieletnim jest środkiem alternatywnym do umieszczenia go w zakładzie wychowawczym lub poprawczym.

2. Nadzór pracownika socjalnego może być też orzeczony wobec nieletniego warunkowo zwolnionego (*parole*) z zakładu poprawczego (*correctional institution*) lub zakładu wychowawczego (*educational institution*). Zwolnienie może nastąpić po odbyciu w zakładzie 1/3 okresu orzeczonego przez sąd, ale nie przed upływem 6 miesięcy od umieszczenia nieletniego. Nadzór może być orzeczony (przez sąd) na okres zwolnienia.

Probacja wobec osób dorosłych

Współczesny system probacji w Szwecji - jak w wielu innych krajach - jest alternatywą dla kary pozbawienia wolności. W 1906 r. wprowadzono do Kodeksu karnego możliwość warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności i przedterminowego zwolnienia skazanych z więzienia. Istniały już wówczas stowarzyszenia społeczne zajmujące się udzielaniem pomocy więźniom. W latach 1930-1940 przeprowadzono szereg reform, których celem było wprowadzenie probacji i pomocy następczej jako środka indywidualnej prewencji. Utworzono system probacji kierowany przez centralną instytucję zwaną *Swedish Prison and Probation Administration*. Pierwsi kuratorzy (*probation officers*) rozpoczęli pracę (4 osoby) w 1942 r. W 1965 r. wprowadzono do Kodeksu karnego probację jako odrębną samodzielną sankcję. W następnych latach wzrosła znacznie liczba kuratorów zarówno zawodowych jak i społecznych, co miało zapewnić lepsze warunki ich pracy (m.in. zmniejszyć liczbę podopiecznych, których nadzorowali) oraz wzmocnić nadzór nad skazanymi. Zwiększono też liczbę kuratorów zawodowych, ale społeczni nadal odgrywają znaczącą rolę w systemie probacji i opieki następczej w Szwecji.

Zgodnie z obowiązującym Kodeksem karnym z 1965 r. (z późniejszymi zmianami) nadzór kuratora⁸⁸ nad sprawcą może być zastosowany jako:

- 1) samodzielna sankcja,
- 2) przy warunkowym, przedterminowym zwolnieniu skazanego z zakładu karnego (*parole*),
- 3) przy orzeczeniu wobec sprawcy pracy społecznie użytecznej (*community service*).

ad. 1. Jako sankcja samoistna nadzór kuratora może być orzeczony za przestępstwa, za które skazanie na karę grzywny uważa się za niewystarczające. Przy czym nadzór kuratora może też być orzeczony łącznie z grzywną dzienną (do 200 dni) lub z karą pozbawienia wolności w wymiarze od 14 dni do 3 miesięcy. Okres próby przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary wynosi 3 lata, przy czym nadzór kuratora, który jest integralną częścią probacji, z reguły nie przekracza roku począwszy od daty prawomocnego wyroku. Jeżeli probacja jest połączona z obowiązkiem poddania się leczeniu (tzw. *contract treatment*), sąd może orzec dłuższy okres nadzoru, potrzebny do ukończenia leczenia, ale nie dłuższy niż 3 lata. Zobowiązanie do leczenia jako specjalna forma probacji jest przeznaczone głównie dla przestępców którzy zażywają środki odurzające. Muszą oni wyrazić zgodę na leczenie, a odpowiedni zakład leczniczy musi zaakceptować ich przyjęcie. Leczenie odbywa się ambulatoryjnie, w społeczności terapeutycznej lub stacjonarnie. Z reguły po leczeniu ambulatoryjnym nadzór kuratora trwa 1 rok, a po leczeniu w szpitalu - 6 miesięcy

ad. 2. Osoby warunkowo zwolnione z więzienia mogą być również poddane nadzorowi

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Szwecji, za pośrednictwem Rady Europy,
- materiały uzyskane w The Swedish Prison and Probation Administration, 1994 r.
- Bo. S v e n s o n: *Sweden. Criminal Justice Systems in Europe*. HEUNI European Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations, Helsinki 1995,
- wyciąg ze szwedzkiego Kodeksu karnego.

⁸⁸ Warto może dodać, że w szwedzkim systemie sankcji karnych istnieje tzw. warunkowy wyrok (*conditional sentence*), sprawca jest poddany próbie na okres 2, a maksymalnie 3 lat, ale sąd nie orzeka nadzoru kuratora, ani nie nakłada szczególnych obowiązków. Por. J. S k u p i ñ s k i : op. cit., s. 175 i nast.

kuratora⁸⁹ (*parole*). Decyzję o tym podejmuje Rada Komisji Probacji i wyznacza kuratora społecznego. Jeżeli wymiar kary pozbawienia wolności wynosi 1 rok lub mniej, zwolnienie warunkowe może być udzielone po odbyciu 2/3 kary, ale nie wcześniej niż po 2 miesiącach. Gdy wyrok wynosi od 1 do 2 lat pozbawienia wolności udzielenie zwolnienia warunkowego może najwcześniej nastąpić po 8 miesiącach pobytu w zakładzie karnym. Przy wyroku co najmniej 2-letnim prawo do warunkowego zwolnienia uzyskuje się po odbyciu połowy kary, a przy dłuższym wyroku - po odbyciu 3/4 kary.

Przy zwolnieniu warunkowym nadzór kuratora nad zwolnionym trwa w praktyce 1 rok, ale w pewnych sytuacjach może być przedłużony do 3 lat.

ad. 3. Po 1 stycznia 1993 r. wprowadzono do Kodeksu karnego możliwość orzeczenia pracy społecznie użytecznej (*community service*). Sankcja ta jest w Szwecji uważana za specjalną formę probacji⁹⁰. Na zastosowanie tej sankcji sprawca przestępstwa musi wyrazić zgodę, jest wówczas kierowany do wykonywania nieodpłatnej pracy w wymiarze od 40 do 200 godzin. Przystępcy, wobec których orzeczono pracę społecznie użyteczną, mogą być oddani pod nadzór kuratora. Sankcja ta jest szczególnie (choć) nie wyłącznie stosowana wobec młodych sprawców w wieku 18 do 24 lat.

Centralną instytucją odpowiedzialną za wykonywanie kar pozbawienia wolności i organizację systemu probacji jest Administracja Więzi i Probacji. Na jej czele stoi dyrektor generalny, który jest sędzią i jednocześnie pełni funkcję przewodniczącego Rady Komisji Probacji.

Zarówno przewodniczący jak i jego zastępca (także sędzia) są wyznaczani przez rząd. Podobnie zorganizowane są wszystkie ośrodki probacji, funkcje przewodniczącego rady i jego zastępcy pełnią sędziowie, a członkowie rady są wyznaczani przez krajową Radę (*country council*) lub miejską Radę (*city council*).

W całym kraju (począwszy od 1 lutego 1993 r.) funkcjonują 52 Ośrodki Probacji (dane z 1996 r.). W 1993 r. liczba osób oddanych pod nadzór kuratora wynosiła około 13.000, kuratorów zawodowych było 760, a społecznych (wolontariuszy) 4.500⁹¹.

Spśród około 13.000 podopiecznych 40% jest nadzorowanych przez kuratorów zawodowych, resztą zajmują się kuratorzy społeczni. Z reguły jeden kurator społeczny ma pod opieką nie więcej niż 2 podopiecznych. Kurator zawodowy nadzoruje około 25 osób

Kuratorzy społeczni są to ludzie różnych zawodów, nie muszą mieć specjalnego doświadczenia, czy pozycji społecznej. Powinni jednak odznaczać się takimi właściwościami osobowości jak: rozsądek, stabilność emocjonalna, empatia, powinni mieć właściwy stosunek do ludzi, być zainteresowani pomaganiem im, znać dobrze środowisko, w którym pracują. Osoby rekomendowane przez Ośrodek Probacji są akceptowane przez sąd do wykonywania funkcji społecznego kuratora. Ośrodek Probacji szkoli kuratorów w zakresie prawa, zagadnień socjalnych, metod nadzoru, problematyki uzależnień itp. Kuratorzy społeczni otrzymują skromną sumę 200 koron miesięcznie, ponadto mogą uzyskać dodatkowe sumy, np. zwrot kosztów podróży, zwrot utraconego zarobku i inne specjalne koszty zaakceptowane przez kuratora zawodowego. Za specjalnie intensywną pracę mogą otrzymać około 35 koron za godzinę, np. codzienny nadzór w domu podopiecznego, trening sportowy, wprowadzenie do leczenia itp.

Celem kurateli jest ułatwienie adaptacji społecznej osób skazanych. W pracy kuratora najważniejsze są jego osobiste kontakty z podopiecznym. Kurator swoim przykładem powinien

⁸⁹ W 1992 r. kuratorzy nadzorowali 11.809 osób. Spśród nich wobec 6.610 (tj. 56%) było poddanych probacji a 5.199 osób zostało warunkowo zwolnionych z zakładów karnych. Cyt. wg *The Swedish Prison and Probation Service*. S-60180 Kriminalvardsverige Swedish, 1994, s. 2.

⁹⁰ Ibidem, s. 2.

⁹¹ Ibidem, s. 2.

motywować podopiecznego do zmiany życia i wskazywać mu alternatywne wzory zachowania do dotychczas przez niego preferowanych.

Najważniejsze zadania należące do kuratorów to:

- 1) sporządzanie wywiadów środowiskowych i opinii przed wyrokiem,
- 2) praca z więźniem i przygotowanie go do warunkowego zwolnienia z zakładu karnego,
- 3) nadzorowanie osób skazanych, wobec których sąd orzekł probację lub warunkowo zwolnionych (tj. tych wobec których zastosowano parole).

ad. 1. Działając na zlecenie sądu, kuratorzy przeprowadzają wywiad środowiskowy i sporządzają raport o sytuacji sprawcy przestępstwa. Od 1 lipca 1992 r. weszły w życie nowe przepisy, regulujące dokładniej zakres tych wywiadów, aczkolwiek nie we wszystkich sprawach karnych się je przeprowadza. Raport jest jednak potrzebny, jeżeli skazany będący pod nadzorem kuratora popełni nowe przestępstwo.

ad. 2. Od 1974 r. datuje się ścisła współpraca zakładów karnych i kuratorów. Wyznaczeni do tej pracy kuratorzy regularnie odwiedzają więzienia, nawiązują kontakt ze skazanymi, którzy wyrażają na to zgodę i ułatwiają im kontakty z różnymi instytucjami, a także przygotowują ich do przyszłego życia na wolności. Kuratorzy ci są odpowiedzialni za utrzymanie kontaktów z przyszłymi podopiecznymi. Jest to tzw. zasada kontynuacji.

Kurator społeczny, który będzie się opiekował osobą warunkowo zwolnioną powinien być wyznaczony przed terminem jej zwolnienia, tak by zdążył uczestniczyć w przygotowaniach do tego w danym więzieniu. Powinien tego dopilnować kurator zawodowy, jak również tego, że kurator społeczny nawiąże kontakt z warunkowo zwolnionym, odwiedzi go i będzie mu pomagał w jego integracji ze społeczeństwem.

ad. 3. Po orzeczeniu probacji kurator zawodowy spotyka się z podopiecznym i kuratorem społecznym, by ułożyć plan nadzoru. W czasie spotkania wyjaśnia się podopiecznemu, jakie są jego prawa i obowiązki, które muszą być w wyraźny sposób określone i zrozumiałe dla podopiecznego. Określa się częstotliwość kontaktów z kuratorem. Ten plan jest kontynuowany w następnych spotkaniach (warto przy tym podkreślić, że częstotliwość kontaktów podopiecznego z kuratorem nie jest regulowana ustawowo).

Rada Komisji Probacji decyduje o długości okresu probacji i o tym, jakie warunki muszą spełniać skazani podopieczni w okresie nadzoru. Skazany poddany nadzorowi ma obowiązek utrzymywać stały kontakt z kuratorem, informować go na bieżąco o swojej sytuacji i ważnych zmianach w jego życiu, np. o zmianach miejsca zamieszkania, pracy i innych istotnych dla nadzoru warunkach. Jest też zobowiązany do prowadzenia „porządnego życia”. Jeżeli był zobowiązany (przez sąd) do naprawienia wyrządzonej szkody (*compensation order*), musi to wykonać. Jeżeli skazany nie przestrzega warunków, które miał wypełnić (np. nie kontaktuje się z kuratorem) Rada Komisji Probacji może mu udzielić ostrzeżenia (*warning*) a przewodniczący Rady może żądać czasowego zatrzymania podopiecznego przez policję na okres 1-2 tygodni.

Ośrodki probacji i kuratorzy zawodowi współpracują z innymi instytucjami i organizacjami, jak np. służba zdrowia, pomoc i opieka społeczna, policja, organizacje charytatywne itp. Kuratorzy informują te instytucje o potrzebach i problemach ich podopiecznych. Kuratorzy zawodowi i społeczni są odpowiedzialni również za to, by ich podopieczni uzyskiwali taką samą pomoc od różnych instytucji (np. od opieki społecznej, służby zdrowia), jak i inni obywatele. Jest to tzw. zasada normalności. W praktyce jej realizacja napotyka na trudności. Osoby pod nadzorem są to często ludzie tzw. marginesu społecznego, z zaburzeniami osobowości, chorzy, uzależnieni od alkoholu i narkotyków, nie pracujący, mający długą karierę przestępczą. Są słabo motywowani do pracy, do podjęcia leczenia (w związku ze swymi nałogami). Są często niezdolni, by odpowiedzieć pozytywnie na ofertę, którą im przedstawiają różne służby. Pomoc oferowana im według zwykłych zasad i reguł, nie odnosi skutku. Często też są oni niezdolni do normalnych społecznych relacji, do zarządzania swymi

pieniężni, do funkcjonowania w grupie itp. Toteż ważnym zadaniem kuratora jest udzielenie im pomocy, by umieli skorzystać z tego, co oferuje im społeczeństwo. Trzeba im pomóc w zrozumieniu własnego zachowania i jego konsekwencji. Ośrodki probacji organizują więc dla swoich podopiecznych różnego rodzaju kursy i treningi, różne aktywności społeczne.

Od 1 stycznia 1988 r. wprowadzono nową formę probacji, tzw. *contract treatment*. Polega ona na tym, że osoba nadzorowana wyraża zgodę na podpisanie kontraktu na leczenie specjalistyczne. Kontrakt taki jest z reguły stosowany wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności, których przestępstwo jest związane z nadużywaniem narkotyków i które wyrażają zgodę na podjęcie leczenia. Sąd musi to zaakceptować, decydując, czy proponowany „kontrakt leczenia” można uznać za adekwatną odpowiedź na popełnione przestępstwo; leczenie odbywa się ambulatoryjnie, w społeczności terapeutycznej lub w szpitalu.

Probacja wobec nieletnich i młodocianych

Ustawodawca określił wiek odpowiedzialności karnej na 15 lat. Poniżej tego wieku nieletni nie odpowiada karnie, ale na podstawie *Social Welfare Act* (1980:620) Urząd Opieki Społecznej (*Social Welfare Board*) może wobec niego zastosować odpowiednie środki wychowawcze.

Wobec młodocianych w wieku 15-21 lat również mogą być stosowane środki wychowawcze na podstawie *Social Welfare Act* i *Care and Young Persons Act* (1990:52).

Zarówno sąd jak i prokurator może skierować sprawę nieletniego do Urzędu Opieki Społecznej, który organizuje pomoc i opiekę nad nieletnim i stosuje inne środki wychowawcze, może to nastąpić też po przeprowadzeniu postępowania sądowego. W przypadku jednak, gdy sprawa jest rozpatrywana przez sąd, może on orzec grzywnę lub naprawienie szkody (*compensation order*).

Wobec sprawców poważnych przestępstw, popełnionych w szczególnych okolicznościach w wieku 18-21 lat, może być orzeczona kara pozbawienia wolności w wymiarze od 14 dni do 3 miesięcy i może to być połączone z probacją. Nadzór kuratora może być również orzeczony wobec sprawców poniżej 18 lat, jeśli uzna się, że ta sankcja jest bardziej odpowiednia niż środki stosowane na podstawie *Care and Children and Young Persons Act*.

XIV. WĘGRY*

Probacja wobec osób dorosłych⁹² i nieletnich

Węgierski system prawny przewiduje stosowanie nadzoru kuratora zarówno wobec nieletnich jak i osób dorosłych. Wobec sprawców nieletnich sąd orzeka nadzór obligatoryjnie

* W opracowaniu wykorzystano następujące materiały i dokumenty:

- odpowiedzi na pytania kwestionariusza (opracowanego w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości), uzyskane w Ministerstwie Sprawiedliwości Węgier, za pośrednictwem Rady Europy. Te informacje były bardzo lakoniczne i nie pozwoliły na pełniejszy opis systemu probacji.
- tekst kilku artykułów z Kodeksu karnego (w języku angielskim) dotyczących probacji.

⁹² W węgierskim Kodeksie karnym (w tłumaczeniu na język angielski) termin „probation” w odniesieniu do osób dorosłych używa się zarówno przy orzeczeniu warunkowego zawieszenia wykonania kary bez nadzoru, jak i przy poddaniu skazanego nadzorowi kuratora.

gdy:

- 1) odracza postępowanie karne na okres próby od 1 roku do 2 lat,
- 2) zawiesza warunkowo wykonanie kary pozbawienia wolności,
- 3) następuje zwolnienie warunkowe z zakładu poprawczego (*reformatory institution*) lub zakładu karnego - okres próby wynosi od 1 roku do 3 lat (*parole*),
- 4) ponadto sąd może (fakultatywnie) orzec nadzór kuratora jako środek samoistny.

Wobec osób dorosłych sąd może stosować (fakultatywnie) nadzór kuratora przy:

1) warunkowym zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności, gdy uzna, że skazany musi być poddany systematycznej kontroli, (jeśli skazany jest recydywistą sąd orzeka obligatoryjnie nadzór kuratora. Możliwość stosowania probacji jest wyłączona w stosunku do wielokrotnych recydywistów),

2) warunkowym przedterminowym zwolnieniu skazanego z zakładu karnego (*parole*),

3) sąd może też poddać nadzorowi kuratora skazanego, po odbyciu przez niego całej orzeczonej kary pozbawienia wolności, gdy uzna, że należy go kontrolować i udzielać mu wskazówek aby zapobiec popełnieniu nowego przestępstwa i pomóc mu w integracji społecznej.

Podopieczny musi się stosować do zasad określonych w przepisach prawa i do decyzji sądu, utrzymywać regularne kontakty z kuratorem i udzielać mu informacji niezbędnych do kontroli jego zachowania.

Nieprzestrzeganie zasad i reguł nadzoru przez podopiecznego może skutkować odwołaniem probacji, natomiast poważne naruszenie tych zasad lub skazanie za popełnienie nowego przestępstwa powoduje wykonanie zawieszony kary pozbawienia wolności.

Nadzór jest wykonywany przez kuratorów zawodowych. Kuratorzy pracujący z nieletnimi mają poważnie wykształcenie pedagogiczne, są pracownikami instytucji zajmujących się opieką nad dziećmi i młodzieżą, które podlegają Ministerstwu Opieki Społecznej. Kuratorzy dla dorosłych, są zatrudnieni w sądach apelacyjnych (II instancji) i podlegają Ministerstwu Sprawiedliwości. Od lat Ministerstwo Sprawiedliwości przygotowuje reformę systemu kurateli. Pracę kuratorów kontroluje i ocenia sędzia penitencjarny (*juge de rappliation des peines*).

XV. PODSUMOWANIE

Przegląd różnych uregulowań dotyczących probacji skłania do zastanowienia się, które z nich można by zastosować w naszym kraju.

Funkcjonowanie kurateli w Polsce od dawna i przez wielu autorów oceniane jest bardzo krytycznie. Od wielu lat mówi się też o potrzebie, a właściwie o konieczności gruntownej reformy całego systemu kurateli. Pojawiają się różne propozycje i projekty tych zmian. Potrzeby tej nie neguje resort sprawiedliwości i przed paru laty (w 1994 r.) reforma kurateli została nawet zapoczątkowana, ale do jej zakończenia jest jeszcze daleko, a właściwie ostatnio działania te praktycznie zostały wstrzymane. Ważną przeszkodą w jej kontynuowaniu są problemy finansowe, nie jest to jednak jedyny powód. Istotną jak się wydaje przyczyną jest sama koncepcja funkcjonowania systemu kurateli w naszym prawie i to zarówno w odniesieniu do kurateli w sprawach karnych osób dorosłych jak i nieletnich.

Uregulowania wymaga wiele problemów, zarówno zasadniczych i podstawowych, jak i mniej istotnych natury raczej administracyjno-technicznej⁹³. Najważniejszą i zasadniczą sprawą jest decyzja co do określenia pozycji kurateli wobec wymiaru sprawiedliwości. Niemniej ważną, a jednocześnie ściśle z nią związaną, jest sprawa rangi uregulowania prawnego kurateli tj. ustawą czy aktem niższego rządu.

W literaturze przedmiotu przywiązuje się duże znaczenie do problemu usytuowania systemu probacji w wymiarze sprawiedliwości bądź poza nim, dyskutując, które z rozwiązań jest lepsze i zapewnia bardziej skuteczne funkcjonowanie służb probacji. Poglądy na ten temat nie są jednolite. J. M. Jehle⁹⁴ uważa, że obserwacja praktyki i zmian prawnych w tym zakresie w różnych krajach dowodzi, że efektywność działania służb probacyjnych nie jest ściśle związana z ich włączeniem do wymiaru sprawiedliwości bądź wyłączeniem z niego, zależnością od agend rządowych (Ministerstwa Sprawiedliwości bądź Ministerstwa Spraw Wewnętrznych) czy też organów komunalnych (samorządowych) czy instytucji prywatnych. Np. w Niemczech i Francji służby probacyjne są włączone do systemu wymiaru sprawiedliwości i podległe Ministerstwu Sprawiedliwości, a w Anglii i Walii są podporządkowane Ministerstwu Spraw Wewnętrznych oraz lokalnym władzom samorządowym. W naszym kraju probacja jest usytuowana w wymiarze sprawiedliwości, problemem jednak, który wymaga zmiany, jest jej niska ranga. System probacji, czego od lat domagają się kuratorzy i naukowcy, zajmujący się tą problematyką, pozostając nadal włączony w wymiar sprawiedliwości powinien uzyskać status jednostki autonomicznej, współpracującej z sądami rodzinnymi na zasadzie partnerstwa⁹⁵.

Z zagadnieniem usytuowania systemu probacji łączy się też sprawa nadzoru merytorycznego nad pracą kuratorów. Różne są formy nadzoru sprawowanego bądź przez Ministerstwo Sprawiedliwości, bądź organ penitencjarny (np. we Francji pracę kuratorów dla dorosłych nadzoruje sędzia penitencjarny, a kuratorów dla nieletnich Dyrekcja Sądowej Ochrony Młodzieży podległa Ministerstwu Sprawiedliwości). W Szwecji funkcje nadzorcze nad pracą kuratorów sprawuje Administracja Więzień i Probacji i Rada Komisji Probacji. Podkreśla się przy tym znaczenie fachowości osób nadzorujących. W Polsce zdaniem powołanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości Komisji, która przygotowała projekt reformy kurateli dla nieletnich pracę kuratora powinien merytorycznie oceniać starszy kurator, a nie sędzia⁹⁶.

W miarę rozwoju probacji znacznie rozszerza się zakres kompetencji pracy kuratorów; ich obowiązki ulegają wyraźnemu zwiększeniu⁹⁷. Obserwuje się to we wszystkich krajach, również

⁹³ O wadliwym systemie organizacyjnym kurateli rodzinnej por. S. Kępką: *O potrzebie zmiany modelu kurateli rodzinnej w polskim wymiarze sprawiedliwości*. w: M. Porowski (red.) *IPSiR dzisiaj*, Warszawa 1998, s. 158.

⁹⁴ Por. J. M. Jehle: *Dieselben Problème, Verschiedene Lösungen? Der Justitielle Sozialdienst im Europäischen Vergleich*. *Bewährungs Hilfe Fachzeitschrift für Bewährungsgerichts und Straffälligenhilfe*, Jahrgang nummer 4, jahr 1996, s. 259 i nast.

⁹⁵ Por. A. Bałandynowicz: *Raport Komisji powołanej do opracowania systemu sądowej kurateli dla dorosłych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Stanisława Batawii”, Warszawa 1996, nr 5, s. 22 i nast. Por. także K. Sawicka: *Model, kurateli sądowej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Stanisława Batawii”, Warszawa 1996, nr 5, s. 12 i nast. oraz Z. Ostrihanska: *Problemy współczesnej kurateli sądowej*.: „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Stanisława Batawii” Warszawa 1996. nr 5, s. 7 i nast.

⁹⁶ Por. K. Sawicka: op.cit., s 15.

⁹⁷ Na temat różnorodnych form pracy kuratora i związanych z tym problemów por. Z. Ostrihanska: *Problemy współczesnej kurateli sądowej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Prof. St. Batawii”, 1996, nr 5, s. 7 i nast. a także Z. Ostrihanska, A. Greczuszkin: *Praca ...op. cit.*, s. 9 i nast.

i u nas. Kuratorzy nie tylko zajmują się różnymi kategoriami sprawców pozostających na wolności, w związku z różnymi formami warunkowego skazania, ale są włączeni w organizowanie i wykonywanie sankcji pracy społecznie użytecznej (na różnych jej etapach), w działalność w ramach opieki następczej, a także są coraz bardziej angażowani w problem zadośćuczynienia dla ofiar przestępstw (np. w Czechach - kuratorzy przeprowadzają mediacje między ofiarą a sprawcą przestępstwa).

Tendencja do zwiększania obowiązków kuratorów występuje i u nas kuratorzy zawodowi są nadmiernie obciążani obowiązkami administracyjnymi, co znacznie ogranicza ich działalność wychowawczą wobec sprawców przestępstw. I jak wykazał już kilka lat temu P. Stępnia⁹⁸ sytuacja ta powoduje, że to na kuratorach społecznych spoczywa większość obowiązków resocjalizacyjnych. Do niektórych nowych obciążeń nałożonych na kuratorów można mieć poważne zastrzeżenia (np. zobowiązania kuratorów do przeprowadzania, zamiast policji, wywiadów środowiskowych), zwłaszcza w sytuacji, gdy liczba kuratorów zawodowych nie zwiększa się. Problem zakresu kompetencji kuratorów wymaga więc poważnego przemyślenia i szczegółowego uregulowania w ramach reformy całego systemu probacji.

W literaturze wywołuje dyskusję problem statusu zawodowego kuratorów, powstaje pytanie czy bardziej efektywnie działają kuratorzy profesjonalni, zawodowi, czy warto również korzystać z pracy wolontariuszy - kuratorów społecznych. Większość autorów opowiada się za umożliwieniem działania wolontariuszom, którzy kontrolowani przez kuratorów zawodowych mogą spełniać funkcje pomocnicze, np. mogą sporządzać wywiady środowiskowe, pomagać w znalezieniu pracy podopiecznemu, zajmować się hostelami itp. Podkreśla się też, że kuratorzy społeczni mają lepszy kontakt ze społecznością lokalną, lepiej znają warunki w środowisku w którym działają, łatwiej potrafią coś zorganizować i załatwić w terenie. Praca wolontariuszy powinna być jednak kontrolowana przez kuratorów zawodowych.

Pewnym przeciwskazaniem w korzystaniu z pracy wolontariuszy może być trudność w ich dyscyplinowaniu i w egzekwowaniu od nich wykonywania ich obowiązków. W praktyce problemem może być też ich nie zawsze określona sytuacja prawna; konieczność kontrolowania ich pracy, może stawać się powodem konfliktów z kuratorami zawodowymi. Podkreśla się jednak, że korzystanie z pomocy wolontariuszy jest zgodne z Regułami Tokijskimi. Trzeba tylko ściśle określić ich rolę i zadania, zastosować odpowiedni proces selekcji kandydatów na kuratorów społecznych, zapewnić im odpowiednie szkolenie, oraz kontrolować ich działalność. W odniesieniu do obecnej sytuacji w naszym kraju, pozytywnie trzeba ocenić przekształcenie społeczno-zawodowego modelu kurateli w system zawodowo-społeczny. Całkowita jednak rezygnacja z pracy wolontariuszy nie wydaje się wskazana.

W większości krajów europejskich - probacja wobec nieletnich i osób dorosłych jest zorganizowana oddzielnie. Od wielu lat w krajach Europy Zachodniej następuje przekształcanie się systemu reakcji wymiaru sprawiedliwości na przestępczość i nieprzystosowanie społeczne nieletnich. Obserwuje się tendencję do wyłączenia z sądownictwa dla nieletnich postępowania w sprawach o przestępstwa i przekazywania ich na drogę postępowania administracyjnego, nie tylko na etapie wykonania środków orzeczonych przez sąd. Właśnie wykonywanie tych środków powierzane dawniej służbom (organom) ściśle związanym z wymiarem sprawiedliwości, coraz częściej przekazywane jest służbom (ośrodkom) socjalnym⁹⁹. System obejmowania pomocą i oddziaływaniami wychowawczymi nieletnich naruszających normy prawne (czy mających innego rodzaju trudności w integracji

⁹⁸ Por. P. Stępnia k: *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Poznań 1992, s. 86 i nast.

⁹⁹ Por. P. Stępnia k: *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań 1998, s. 58 i nast. oraz s. 359 i nast.

społecznej) staje się coraz bardziej spójny, odpowiednie służby ściśle ze sobą współpracują i są dobrze skoordynowane (np. służby probacyjne i socjalne). W niektórych krajach funkcje kuratora wykonują również pracownicy socjalni i różnica co do ich działalności coraz bardziej się zaciera. Znajduje to nawet wyraz w nazewnictwie - termin kurator jest stosowany zamiennie z pojęciem pracownika socjalnego¹⁰⁰.

Myśląc o przyszłym kształcie probacji w Polsce można sobie postawić pytanie: na ile możemy skorzystać z przedstawionych tu doświadczeń?. Wydaje się, że droga do takich przekształceń jest daleka, a bariery, utrudniające ten proces są różnego rodzaju: natury prawnej, finansowej, organizacyjnej i psychologicznej. Niemniej nie można negować faktu, że wielu kuratorów, choć na pewno w niedostatecznym stopniu, w swojej działalności niejednokrotnie pełni rolę pracownika socjalnego i zwraca szczególną uwagę na rozwiązanie trudnych, życiowych problemów swoich podopiecznych.

Zwraca się też uwagę, że skuteczność pracy kuratora jest większa, gdy działa on w oparciu i w ściślejszej współpracy z samorządem lokalnym. Odgrywa tu rolę wiele różnorodnych czynników, takich jak np. większe zaangażowanie i zainteresowanie zarówno władz lokalnych jak i społeczności w utrzymaniu spokoju i zapobieganiu przestępczości, zwiększenie funkcjonowania kontroli społecznej, lepsza orientacja w potrzebach danej społeczności, które pozwolą zwiększać bezpieczeństwo (np. powołanie straży miejskiej), organizować nowe miejsca pracy dla bezrobotnych (zwłaszcza młodzieży), tworzyć różnego rodzaju programy np. dla osób uzależnionych od alkoholu czy narkotyków itp.

W naszym kraju działalność samorządowa nastawiona na zapobieganie przestępczości dopiero się tworzy, od kilku lat funkcjonują jednak różne programy nastawione na zapobieganie zachowaniom dewiacyjnym wśród młodzieży (np. programy z zakresu profilaktyki alkoholowej), czy kształtowaniu postaw i właściwości sprzyjających adaptacji społecznej (np. programy dotyczące rozwiązywania konfliktów bez stosowania agresji, kształcące asertywność, empatię itp.). Kuratorzy korzystają z tych doświadczeń. Są to jednak działania niewystarczające, problematyka zapobiegania przestępczości nie jest dostatecznie doceniana, nie ma też (odmiennie niż problematyka przeciwdziałania alkoholizmowi) umocowania prawnego w ustawie samorządowej. Ponadto samorzady cierpią na chroniczny brak pieniędzy i dopóki ten problem nie zostanie rozwiązany, nie ma co myśleć o prawidłowo zorganizowanej wspólnej działalności samorządu i kuratorów w przeciwdziałaniu przestępczości, czy w wysiłkach nakierowanych na społeczną integrację sprawców przestępstw.

Pomocne w organizowaniu pracy kuratora są pewne szczegółowe uregulowania (regulaminy) dotyczące zapewnienia podstawowych zasad (standardów) w funkcjonowaniu probacji. Dobrym przykładem mogą być rozwiązania angielskie, w tym standardy opracowane przez Home Office dla wszystkich rodzajów służb probacji (np. kuratorów nadzorujących więźniów warunkowo, przedterminowo zwolnionych z zakładów karnych, czy organizujących pracę społecznie użyteczną itp.). Podkreślić należy wprowadzanie u nas eksperymentalnie funkcji kuratora penitencjarnego (w Białymstoku i Łodzi), którego działanie opiera się na podobnych zasadach i standardach. Doświadczenia te, które są oceniane pozytywnie, powinny być upowszechnione.

Na zakończenie warto podać siedem warunków, które mogą przyczynić się do usprawnienia funkcjonowania probacji:

- 1) Cele probacji powinny być ściśle określone,
- 2) Dobre perspektywy dają połączenie sankcji community service z probacją,
- 3) Organizacją probacji mogą się zajmować zarówno organizacje prywatne, jak i publiczne,

¹⁰⁰ Por. P. S t ę p n i a k: op.cit., s. 364.

- 4) Należy dokonywać stałej ewaluacji działalności probacyjnej,
- 5) Bardzo ważne jest dokonanie przed wyrokiem wnikliwej diagnozy sytuacji osoby poddawanej probacji,
- 6) W niektórych przypadkach jest przydatne łączenie probacji z monitorowaniem elektronicznym,
- 7) W swej pracy kurator powinien uwzględniać problemy ofiar przestępstw.